

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సవ్యాఖ్యానపుష్పబాణవిలాసప్రారంభః.

శ్రీమద్గోపవధూస్వయంగ్రహపరిష్వంగేషుతుంగస్తన
వ్యాసంగాద్గళితేపిచందనరజస్యంగేవహన్సౌరభం। కశ్చిజ్జా
గరజాతరాగనయనద్వంద్వః ప్రభాతశ్రియంబిభ్రత్కామపివే
ణునాదరసికోజారాగ్రణీఃపాతువః॥ ౧

అంగప్రభాభీరమ్యాభిః స్త్రీణాం ముదముదంచయన్ । శ్రియసేభూయసేభూయాత్కోఽపిగోపాలబాలకః ॥ పుష్పబాణ విలాసస్య కావ్యస్య రసశాలినః । శృంగారచంద్రికాభిఖ్యాం వ్యాఖ్యాంవిరచయామ్యహం॥

అథకవిః గోపికావల్లభ చరిత్రప్రతిపాదన పవిత్రితం పుష్పబాణవిలాసాఖ్యం శృంగారకావ్యం చికీర్షుః ఆదౌమంగళత్వాదాశిషంప్రయుంక్తే ॥ శ్రీమదితి॥ అత్రప్రథమం భూదేవతాకస్యమగణస్య ప్రయోగాత్కర్తృశ్రోతౄణాం శుభంభవతి - తదుక్తం ॥ మోభూమిస్త్రిగురుశ్శ్రియం వితనుతేనస్సత్రిలోజీవితం యోవార్యాదిలఘుర్ధనంచ పవనోదేశభ్రమం సోంత్యగః। రోగ్నిర్మధ్యలఘుర్మృతిం దినమణిర్మధ్యేగురుర్జోరుజంలోద్యౌరంత్యలఘుశ్శ్రియం ముఖగురుర్భస్తారకేశో యశఇతి మగణసన్నిధాన సమనంతరస్స గణోపిశుభప్రదఏవ - తదుక్తంచ మత్కార చంద్రికాయాం ॥ మయరసతజభనసంజ్ఞాగణాః ప్రసూతాః పరస్తుపూర్వస్మాత్ । జన్యోత్రజనకనికటేసుతవద్వితస్సోతి నాశుభంకరః ॥ స్వేషూలంతు మగణంప్రాప్యసర్వే గణాశ్శుభాఇతి ॥ ప్రథమవర్ణోప్యత్రశుభఏవ - యద్యపిక్రూరేణ రేఫేణయుక్తత్వాత్తస్య సౌమ్యస్యాపి అస్యవర్ణస్య త్యాజ్యతా ప్రసజ్యతే ॥షంవినాక్రూరసంయుక్తఃసౌమ్యస్త్యాజ్యోవిషాన్నవత్ । శ్లేషస్తుకషయోశ్శ్రేయాన్ శుచిశ్రావణయోరితి.- తథాపిప్రశస్తార్థపరస్యశ్రీశబ్దస్యప్రయోగాన్నదూష్యతా -తథాచోక్తం॥

దేవతావాచకాశ్శబ్దా యేచ భద్రాదివాచకాః । తేసర్వే నైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపివేతి - స్పష్టీకృతమేతచ్చమత్కారచంద్రికాయాం॥ మంగళార్థాభిధానోవా దేవనామాంకనోపివా । గణోనదూష్యో వర్ణశ్చ దేవతాధిష్ఠితాశ్శ్రవత్ ॥ చతుర్ముఖ ముఖేత్యాదౌ చవర్ణో జగణోపిచ । బ్రహ్మనామాంకితత్వేనకావ్యాదావపిశోభనౌ ॥ శృంగారవీరసౌహార్ద మిత్యత్రతుకృతైర్ముఖే । ఋవర్ణగశ్చవర్ణోపిమంగళార్థో విశిష్యతే ॥ ప్రసక్తఃపాత్రమిత్యాదౌ ప్రకర్షస్యాభిధానతః । పకారోరేఫయుక్తోపిస్ఫుటంకావ్యముఖేశుభః ॥ సౌమ్యాసౌమ్యవివేచనమప్యత్రకృతం ॥ శస్తాఃకావ్యముఖేవర్ణాఃతత్తద్దైవతమూర్తయః । కర్తుఃకారయితుశ్శ్రోతుఃకల్పయంతిశుభాశుభే ॥ అకారః ప్రీతిదాయీస్యాన్నిషేధేతు విపర్యయః । ఆకారోహర్షదస్సోపి వ్యర్థార్త్యాదిషు సూచితః ॥ ఇకారాదిచతుష్కంతుకుర్యాత్తుష్టిమనోరథౌ । ఋకారాద్యాశ్చచత్వారస్సంతతిస్తంభహేతవః ॥ ఏకారాద్యాశ్చచత్వారఃకామవాక్సౌఖ్యభూతిదాః । లక్ష్మీకరఃకవర్గస్స్యాచ్చకారఃకీర్తినాశనః ॥ ఛజకారౌరోగహరౌఝఞౌతుమరణప్రదౌ । టఠకారౌఖేదకరౌ డశ్శుభోఢస్త్వకాంతికృత్ ॥ వస్తులోభకరోణస్తుతకారో విఘ్ననాశనః । థకారోయుద్ధకారీస్యాద్దధకారౌధృతిప్రదౌ । నకారస్తాపకృత్కశ్చిదనిషేధేశుభస్స్మృతః । రజౌదాయీపకారస్స్యాత్ఫకారస్సాధ్వసప్రదః । ఆరోగ్యకృద్బకారస్స్యాద్భకారస్తన్నిభాగ్యకృత్ । మకారఃక్షోదకృద్యస్తు శీఘ్రో రేఫస్తుదాహకృత్ ॥ లోహాద్యకృద్వకారస్స్యాద్దావాగా రోగ్యత్వషాంఖనిః । ఊష్మాణస్సుఖదాశ్శీర్ణిర్వాణనిధయఃక్రమాత్ । శషసహాశ్చత్వారఊష్మాణః ॥ అథ శ్లోకార్థః ॥ శ్రీశోభా ॥ ని ॥ శ్రీర్వేషరచనాశోభాసంపత్సరళశాఖిషు । వాణిలక్ష్మీలవంగేషు నిబిల్వేష్వథ త్రిపిష్టిరత్నమాలాయాం - శ్రీమత్యశ్శ్రో భావత్యాః - యాఃగోపవధ్వఃతాసాం యొస్వయంగ్రహపరిష్వంగాః- స్వయంగ్రహః స్వయమేవగ్రహణం - తత్ప్రిధానాఃపరిష్వంగా ఆలింగనాని - మధ్యమపదలోపసమాసః - స్వయంగ్రహేణపరిష్వంగాఇతితృతీయా సమాసోవా - తేషగోపవధూనాం శోభాశాలితోద్ఘాటనపూర్వకంస్వయంగ్రహాలింగనానాంప్రతిపాదనాద్భగవతఃశ్రీకృష్ణస్యలోకోత్తరసౌందర్యాత్తత్ప్రియుక్తస్తాసాంతస్మిన్ననురాగాతిశయశ్చవ్యజ్యతే- తుంగస్తనానాంయోవ్యామర్దఃపరిపీడనం తస్మాత్- కర్మణిషష్ఠ్యాస్సమాసః - యద్వాతుంగస్తనైర్వ్యామర్దః పరిపీడనమితికరణేస్స

తీయా - కర్తృకరణేకృతాబహుళమితిసమాసః - చందనరజసిమలయజపరా
గేగళితేపి సర్వాంగగతేచందనేగోపాంగనాకరితసకుచమర్దితత్వేనచూర్ణతాం
ప్రాప్యపరిభ్రష్టే సత్యపిఅంగేశరీరే - అంగంప్రతీకోపాయయోరితికోశకారేణఅం
గశబ్దస్య అవయవపర్యాయేషు పరిగణితత్వాత్కథంతస్య శరీరపరత్వమితినశంకనీ
యం - అంగంగాత్రాంతికోపాయప్రతీకేష్వప్రధానకఇతి నానార్థరత్నమాలా
యాం -శరీరపరత్వస్యాపిప్రదర్శితత్వాత్ - సౌరభంచందనస్యైవ పరిమళంవ
హన్ దధానఃజాగరేణనిరంతరక్రీడా లంపటత్వేనిర్నిద్రత్వేన - జాతరాగండ
త్పన్నరక్తిమగుణంనయనద్వంద్వంయస్యసతథోక్తః॥ ని ॥ రాగోనురాగేమా
త్సర్యేరాగాదౌనారక్తిమత్వెపోరితినృ - తథాప్రభాతేప్రాతః కాలేకామస్యాని
ర్వాహ్యాంశ్రియం సంభోగచిహ్నజనితాం లక్ష్మీంబిభ్రత్ ధారయన్ - నాభ్య
స్తాచ్ఛతురిణినుమభావః - వేణునాదరసికోరాగవాన్ - రసోస్యాస్తీతిరసికః-
అతఇనిఠనావితిఠన్ప్రత్యయః॥ ని॥ శృంగారాదౌజలేవీర్యేగుణేరాగేద్రవేరస
సఇత్యమరః - కశ్చిజ్జారాగ్రణీఃకోపిగోపికాజారనాయకః - భగవాన్వాసుదే
వఇతియావత్ తస్యస్వవాచకపదేనఅనుపాత్తత్వేపివిశేషణైస్సూచితత్వాత్
వోయుష్మాన్పాతు - అత్రాధారస్యచందనస్యాపగమేపిఆధేయస్య సౌరభ
గుణస్యస్థితేర్వర్ణనాద్విశేషాలంకారః - తదుక్తం ॥ విశేషఃఖ్యాతమాధారంవినా
ప్యాధేయవర్తనమితి - తథాకృతపథమాంభోగస్యాకృతైర్యథావద్వస్తువర్ణనేన
స్వభావోక్తిశ్చ ॥ స్వభావోక్తి రసౌచారు యథావద్వస్తు వర్ణనమితి -
అస్యాః పూర్వోక్త విశేషాంగత్వ మిత్యనయోస్సంకరః - తథాస్య సాధా
రణరూపేణ ప్రక్తస్యస్య శ్రీకృష్ణస్య జారాగ్రణీత్వ రూపేణానువర్ణన మితిభం
గ్యంతరాశ్రయణరూపః పర్యాయోక్త్యలంకారః ॥ పర్యాయోక్తంతు గమ్య
స్యవచోభంగ్యంతరాశ్రయమితిలక్షణాత్ - తథాసంభోగశృంగారస్యకవిష్టదే
వతావిషయరతిభావం ప్రత్యంగత్వాద్రసవదలంకారః - లక్షణంచోక్తం ॥ రసం
గభావంరసోయత్రభావంప్రత్యథవారసం । భజేత్సతత్రరసవదలంకారఉదీరితఇ
తి ॥ తథాదేవవిషయరతిభావస్యాపికవిష్టస్యైవఅనుగ్రాహ్యజనవిషయా రతిభా
వం ప్రత్యంగత్వాత్ప్రేయోలంకారః ॥ ప్రేయోలంకృతిరంగంచేద్భావో భావాం
తరంప్రతీతిలక్షణాత్ - భావలక్షణం తుకావ్యప్రకాశే ॥ రతిర్దేవాదివిషయావ్య
భిచారీతథాంజితః।భావఃప్రోక్తస్తథాభాసాఅనౌచిత్యప్రవర్తితాఇతిలక్షణాత్ -

ఆశీర్వ్యాజోక్తిరేవ - ఏతే పంచ అర్థాలంకారాః - శబ్దాలంకారస్తు - స్వయం గ్రంథపరిసమాప్తిశేషతుంగస్తనేత్యాదౌ వృత్త్యనుప్రాసః స్ఫుట ఏవ - తల్లక్షణంతు॥ ఏకద్విప్రభృతీనాం తు వ్యంజనానాం యదా భవేత్ - పునరుక్తిరసౌ నామ వృత్త్యనుప్రాస ఇష్యత ఇతి ॥ పర్యాయోక్తాదీనాం చతుర్ణాం ప్రాగుక్తయోర్ద్వయోశ్చ అన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్॥ ౧

భువనవిదితమాసీద్యచ్చరిత్రం విచిత్రం సహ యువతిసహ
స్రైః క్రీడతో నందసూనోః। తదఖిలమవలంబ్యాస్వాపశృం
గారకావ్యం రచయితుమనసో మే శారదాస్తు ప్రసన్నా॥ ౨

సంప్రతి కవిస్స్వచికీర్షితం ప్రతిజానన్ తన్నిర్వాహాయ సరస్వతీప్రసాదమాశాస్తే ॥ భువనేతి॥ యువతిసహస్రైస్సహ క్రీడతో నందసూనోః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధి విచిత్రం అద్భుతం యచ్చరిత్రం గోపకన్యాప్రలోభనాదిరూపం భువనవిదితం లోకైర్జ్ఞాతం ఆసీత్ - అఖిలం తచ్చరితం అవలంబ్య ప్రతిపాద్యత్వేనాశ్రిత్య - స్వాపమనఘం - శ్రావ్యమితియావత్ ॥ ని ॥ శ్రావ్యస్తు శ్రుతిమధురం స్యాదిత్యనేకార్థరత్నమాలాయాం- శృంగారకావ్యం శృంగారరసప్రధానం కావ్యం రచయితుం కర్తుం మనో యస్య తస్య- తుం కామమనసోః పీతి మకారలోపః- మే మమ శారదా సరస్వతీ ప్రసన్నా అస్తు అనుకూలా సకావ్యరచనానుకూలవాగ్వైభవం ప్రయచ్ఛత్విత్యాశయః - మాలినీవృత్తం- లక్షణముక్తం॥ ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి॥ ౨

కాంతే త్వద్దృష్టిపథం గతవతి నయనయోర్దానీం కాంక్షాపహారి
స్తైనిష్ఠసమాలయంపులకితాజా తవస్సృగ్వాపః। పశ్చాజ్జగ్ర
హణోత్సుకతేవ మధుపత్సరాగకం పాదయుక్తం తాలింగనతత్త
త్పేవగళితాసీమ్నద్ధాపి స్నేహః॥ ౩

పరస్పరదర్శనాపేక్షావిలాసాదిభిర్ధ్యానాసు రాగయోరయోగపరాధుత్కంఠితయోః క్వచిద్రహసి ఏవ శాన్తికితయోః కామినోః శ్లిష్టాంకవిరాహః ॥ కాంతేతి ॥ కాంతే సుభగ వ ఇతి పదద్వయం ప్రతివాక్యం సంబంధ్యతే- కాంతే పత్త్రభే దృష్ట్యోః నయనయోః పంథాః దృష్టిపథః - ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః ॥ ని ॥ దృష్టిర్దర్శనాక్షిణోరిత్యనేకార్థరత్నమాలాయాం- తం

గతేప్రాప్తే - దృగ్గోచరే సతీత్యర్థః - సుభ్రువః సుందర్యాః నయనయోర్మహా న్వికాస ఆసీత్ - సాభిలాషతయా నేత్రే విసార్య నిర్నిమిషమద్రాక్షీదిత్యర్థః - తతః కామినీనయనవిభ్రమాకృష్టే తస్మిన్ కాంతే నిర్జనం దైవవశాత్తత్కాలే జనవర్జితమాలయం గృహం ప్రాప్తే సతి - సుభ్రువస్తనుః కృతా సంజాతపులకా - తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇతచ్ ప్రత్యయః - జాతా అభూత్ ॥ ని ॥ ఉత్పన్నభూతయోర్జాతో౽భ్యుదజాతో౽గ్రస్తునస్త్వయె ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం- ఏకాంతసమాగమేన మనోభిలాషస్యోదయసతి రోమోద్గమః ప్రాదురభూదిత్యర్థః - తతో౽పి జనగృహావస్థితే కామినీ సమీపవర్తిన సముల్లసితచాపలే తస్మిన్ కాంతే వక్షోజయోః స్తనయోర్గ్రహణేఉత్సుకే సతి - గ్రహణమనాఖ్యాయ ఔత్సుక్యమాత్రోక్త్యా తస్య కాంతస్య సభయప్రవృత్తిస్సూచ్యతే - సుభ్రువః సర్వాంగకంపోదయస్సమభవత్ సంఘటితస్స - రాగాన్మహావేపథురుత్పన్న ఇత్యర్థః - తథాచలక్షణం ॥ రాగద్వేష భయాదిభ్యో వేపథుర్గాత్రవేపనమితి - తతస్తస్యాం కుచగ్రహణమంగీకుర్వాణాయాం నివర్తమానసాధ్వసే తస్మిన్ కాంతే కంఠాలింగనతత్పరే సతి - దృఢానీవీ జఘనవస్త్రగ్రంథిః ॥ ని ॥ నీవి పరిపణే గ్రంథౌ స్త్రీణాం జఘనవాససీత్యమరః - స్వయమేవ విగళితా విస్రస్తా - అత్ర ప్రథమవాక్యే ఆదరాద్దర్శనం చక్షుః ప్రీతిరిత్యభిధీయత ఇత్యుక్తలక్షణాత్ ప్రథమానంగదశా దర్శితా - ద్వితీయతృతీయయోస్సాత్త్విక ప్రాదుర్భావో వర్ణితః - తురీయేతు కామేంగితం కథితం - తల్లక్షణంతు రతిరహస్యే ॥ ఓష్ఠః ప్రస్ఫురతీక్షణే విచలతః కూపోదకే మత్స్యవద్ధమ్మిల్లః కుసుమాంచితో౽పి గళితః ప్రాప్తోపి బంధం పునః ప్రచ్ఛన్నౌ వ్రజతః స్తనౌ ప్రకటతాం శ్రోణీతటం దృశ్యతే నీవీ చస్ఖలతి స్థితాపి సుదృఢం కామేంగితం యోషితామితి - దర్శనస్పర్శనాది కామోపచార వర్ణనాత్సంభోగశృంగారః ॥ అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శనస్పర్శనాదీని సంభోగో౽యముదాహృత ఇతి - స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౩

మాం దూరాదరవిందసుందరదరస్మేరాననా సంప్రతిద్రాగుత్థం
గఘనస్తనాంగణగళచ్చారూత్తరీయాంచలా । ప్రత్యాసన్న
జనప్రతారణపరా పాణిం ప్రసార్యాంతికే నేత్రాంతస్య చిరంకు
రంగనయనా సాకూతమాలోకతే ॥ ౪

కస్యాశ్చిద్విలాసిన్యాశ్చేష్టాం పశ్యన్కామీ నర్మసచివం బ్రూతే ॥

మామితి॥ సంప్రత్యాసనా - అరవిందమివసుందరం దరస్మేరం మందం యథాతథా స్మయమానమానసంముఖం యస్యాస్సాతథోక్తా - త్రిపదోఽయం బహువ్రీహిః - దరస్మేరేత్యత్ర సుప్సుపేతి సమాసః - స్మయతేర్నమికంపీత్యాది నారప్రత్యయః॥ ని॥ దరోఽస్త్రీ శంఖభయయోరల్పార్థే పి వగుహాదరీ। దరం త్వవ్యయమల్పార్థే గుగ్గులౌ తు దరం పుమానితి నానార్థరత్నమాలాయాం - ద్రాక్ శీఘ్రం॥ ని॥ ద్రాక్ త్వం జసా పదిస్తం శీఘ్రమిత్యమరః - ఉత్తుంగౌ సమున్నతౌ ఘనౌ పృథులౌ కఠినౌ వాయా స్తనౌ తయోరాసంగజాత్ప్రాంతాత్ గళత్ చారూత్తరీయస్య అంచలమంతో యస్యాస్సాతథోక్తా - ఇతి కామేంగితస్యోక్తిః॥ ని॥ కఠినాధికో స్సాం దేశ్యోషవాద్య మప్యమపవృత్తయోః। పుస్త్రాముద్గరమేఘేషు త్రిషు క్లిబేపు మూర్ఖఘన ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం॥ ని॥ అంచలం త్వంచకాంతేస్యాదిత్యమరః - కురంగనయనా మృగాక్షీ - ప్రత్యాసన్నాః సమీపస్థాః యే జనాః తేషాం ప్రతారణం వంచనం పరం ప్రధానం యస్యాస్సాతథోక్తా - పరేంగితగ్రాహిణః పార్శ్వవర్తి సోధూర్తా నాత్మీయనయనదర్శన విభ్రమ దర్శనపరిహారేణ వంచయితుంకామా సతీత్యర్థః - నేత్రాంతస్యాపాంగస్య అంతికే సమీపే పాణిం ప్రసార్య - అంగుష్ఠస్యాగ్రభాగవర్తిత్వం సంశ్లిష్టానామితరాంగుళీనా మూర్ధ్వాగ్రత్వేన శ్రోత్రనేత్రమధ్యవర్తిత్వం యథాస్యాత్తథాకపోలే హస్తం సన్నివేశ్యేత్యర్థః - మాం దూరాదాకూతేన భావేన సహితం యథాతథా సాకూతం చిరం భావగ్రహణపర్యంతం - ఆలోకతే పశ్యతి - దృగ్విలాసైః రాశయం ప్రకటయంతీవ వర్తత ఇత్యర్థః - అత్ర నిజమన్మథగుప్తయే నేత్రాంతికపాణిప్రసారణక్రియయా ద్రష్టృ జనవంచనస్యోక్తేర్వ్యాక్తిర్నామాలంకారః॥ యుక్తిః పరాభిసంధానం క్రియయా మర్మగుప్తయ ఇతి లక్షణాత్ - స్వభావోక్త్యనుప్రాసౌ స్ఫుటావేవ - బంధస్యాత్యుజ్జ్వలతయా కాంతిర్నామ గుణః॥ అత్యుజ్జ్వలత్వం బంధస్య కావ్యే కాంతిరితీర్యత ఇతి లక్షణాత్ - అత్ర నాయికా ప్రౌఢా॥ స్మరమందీకృత వ్రీడాప్రౌఢాసం పూర్ణయౌవనేతి లక్షణాత్॥ ౪

నీరంధ్రమేతదవలోకయ మాధవీనాం మధ్యే నికుంజసదనం
చ్యుతపుష్పకీర్ణం। కుర్యుర్యదీహ మణితాని విలాసవత్యో బోద్ధుం
న శక్యమబలే నినదైః పికానాం॥ ౫

కామినా సంకేతపరోద్యానం సుమాపచయా దివ్యాజేన సంప్రవిష్టాం కామి

నీంప్రగూఢవిహార యోగ్యస్థానంప్రదర్శయన్నాహ । నీరంధ్రమితి । హేఅలి
తే - మాధవీనాం । ని । వాసంతీమాధవీలతేత్యమరః - మధ్యేనీరంధ్రంబహిస్స
ర్వత్రలతాదివ్యాప్త్యాఛిద్రరహితం - పరైరనాలక్ష్యత్వేనవస్తుంయోగ్యమితిభా
వః - చ్యుతైః - పుష్పైఃకీర్ణంసంఛన్నం - అయత్నపుష్పశయ్యాన్వితమితిభా
వః - ఏతత్పురోవర్తినికుంజమేవసదనంగృహం । ని । నికుంజకుంజౌవాక్లీబే
లతాదిపిహితోదరఇత్యమరః - అవలోకయపశ్య - నకేవలమత్రకామినీజనో
నిశ్శబ్దమవస్థితపవజ్ఞాతుమశక్యః కింతుశబ్దాయమానోపీత్యాశయేనాహ - ఇ
హాస్మిన్నికుంజసదనేవిలాసవత్యః విలాసిన్యః మణితానిరతికూజితాని ॥ని॥ మణి
తంరతికూజితమిత్యమరః - కుర్వ్యర్యదిపికానాంకోకిలానాంనినదైఃకూజితైః హే
తుభిః - బోద్ధుంజ్ఞాతుంఅశక్యం - వనమధ్యేకోకిలకూజితైస్సహశ్రూయమా
ణాః తదనుకారిణో మణితవిశేషాః వివిచ్యగృహీతుంన కేనాపిశక్యతఇత్యర్థః-
మణితవిశేషాణాంకోకిలకూజితానుకారిత్వంకామశాస్త్రేప్రతిపాదితం ॥ హుంకృ
తి స్తనితసీత్కృతోత్కృతంపూత్కృతశ్వసితరోదనాదికం। ముంచపీడయగృ
హాణజీవయత్రాహిహాధిగితి సీత్కృతంవిదుః । తచ్చలావకకపోతకోకిలాహం
సకోకపదృశైరుతక్రమైః । మిశ్రితంప్రహరణేప్రయుజ్యతే చాన్యథాపిరుతమిష్య
తేబుధైరితిలక్షణాత్ - అత్రమణితానాంకోకిలకూజితానాంచసామ్యేనభేదానుప
లబ్ధిప్రతిపాదనాత్సామాన్యాలంకారః ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వం
తరైకతేతిలక్షణాత్ - తేనకోకిలాలాపముఖరితేస్మిన్వనప్రదేశే సామ్యబలాన్మ
ణితేషుకోకిలకూజితభ్రమస్యావశ్యముత్పద్యమానతయా మణితాన్యాకర్ణ్యాపి
కామినోఃక్రీడాంకోపిజ్ఞాతుంనశక్నుయాదితిభ్రాంతిమదలంకారోపిప్రతీయత
ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః - తథాఇదమేవావయోర్విహారయోగ్యంగూఢ
స్థానంఇహైవరంతుం ప్రసీదేత్యపివ్యజ్యతఇతివస్తుధ్వనిశ్చ - వసంతతిలకావృ
త్తం ॥ ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగ ఇతిలక్షణాత్ । ౫

దష్టంబింబధియాధరాగ్రమరుణంపర్యాకులోధావనాద్ధమ్మి
ల్లస్తిలకశ్రియాంబుగళితం ఛిన్నాతనుఃకంటకైః । ఆఃకర్ణజ్వర
కారికంకణఝణత్కారంకరౌధూన్వతీకింభ్రామ్యస్యటవీశుకా
యకుసుమాన్యేషానవాందాగ్రహీత్ । ౬

సహచరీభిస్సాకంకుసుమాపచయాయవనంప్రాప్తాం పుష్పితలతా

పాదపాన్వేషణవ్యాజేనాఖిలాః స్త్రియః ప్రతార్య కంచిద్విజనం గూఢప్రదేశం నీత్వా జారేణ సంగమితాం కాంచిత్కామినీం తత్పరిత్రాణాయ బహిర్గవస్థితాదూతికా దైవవశాత్తమేవ ప్రదేశం కుసుమ లిప్సయా ప్రాప్తాయాః తత్పతిస్వసురాగమనం సూచయంతీ శంకాదర్శనాత్ప్రాగేవ హేత్వంతరోపన్యాసేన సంభోగలింగాని ఛాదయంతీ ప్రాహ॥

దష్టమితి॥ అరుణంస్వభావేనరక్తం - ఇతిబింబభ్రాంతిహేతూక్తిః- అధరాగ్రంబింబఫలధియా బింబఫలమితి బుధ్యాదష్టం - శుకేనచంచూపుటేన విద్ధమితిదంతక్షతాపలాపః - ధమ్మిల్లః బద్ధకచసమూహః ॥ ని ॥ ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాఇత్యమరః - ధావనాచ్ఛీఘ్రగమనాత్ - పర్యాకులఃవిశ్లిష్టవ్యాకులః - జాతఇతిశేషః - తిలకంశ్రమాంబుగళితం స్వేదజలేనచ్యుతం - జాతమితిశేషః - తనుఃశరీరంకంటకైఃభిన్నా - శుకలోభాద్దుష్ప్రవేశకంటకితలతామధ్యప్రదేశేషు ప్రవేశేన స్తనాదిస్థానేషు కృతవ్రణాజాతేతి నఖక్షతాపలాపఃకృతః - ఆఃఇతికోపే ॥ ని ॥ ఆస్తుస్యాత్కోపపీడయోరితివిశ్వః- అత్రకోపః పర ప్రతారణాయాభినీయమానత్వాత్కృపాభూతః - కీర్ణజ్వరకారిణః అతిమాత్రతయాశ్రోత్రపీడాకరాః కంకణఝుణత్కారాః యస్త్విత్కర్ణితద్వ్యథాభవతితథాకరౌధూన్వతీ కంపయంతీ - పశ్చాత్పురశ్చవ్యాపారయంతీసతీత్యర్థః - అటవీశుకాయారణ్యకీరాయ - అటవీగృహాణాందుగ్రహత్వబోధనార్థం - కింభ్రామ్యసికింనిమిత్తమితస్తతోధావసి - తద్గృహాణస్యదుష్కరత్వాద్విఫలస్తేప్రయాసఇతిభావః - నకేవలమేతత్ప్రయాసవైఫల్యమాత్రం కింతుప్రాగేవత్వయాఽఽగత్య మదీయాన్యేతానినానైర్యరక్షణీయానీతి స్వాధీనతాంనీతాన్యపి పుష్పాణి వ్యపగతానీత్యాహఅపమేతి - ఏషాపురోవర్తినీ - అతిసమీపవర్తిత్వసూచనార్థమేతచ్ఛబ్దప్రయోగఃననాందాతవపత్యుస్స్వసా ॥ ని ॥ ననాందాతుస్వసాపత్యురిత్యమరః - కుసుమాన్యగ్రహీత్ - కర్తవ్యంపుష్పాపచయమపహాయ మోహాద్వన్యశుకగ్రహణాయ వనేధావంత్యాస్తవన కేవలంశుకాలాభః కింత్వధరవ్రణాదిరూపానర్థ ప్రతిలాభోఽపిజాతఇతి ప్రకరణానభిజ్ఞ తద్భృత్యభగినీగ్రాహ్యాబాహ్యాభిప్రాయః - ననాందాసమీపంప్రాప్తా త్వదీయకంకణధ్వనిశ్చ సర్వత్రశ్రూయతే కిమేతదితిభిజ్ఞా సమానాసమాగత్య పశ్యంతితతశ్శీఘ్రం

జారం హిత్వా శుకపలాయనం కథయంతీ లతాగృహమధ్యాన్నిర్యాహీతి ప్రకృత స్వైరిణీమాత్రగ్రాహ్యో గూఢాభిప్రాయః - అత్రాధరేబింబభ్రాంతివర్ణనాద్భ్రాంతిమదలంకారః ॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని। ఆరోప్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాంతిమాన్మతఇతి - ఇష్టానవాప్తిపూర్వకానిష్టప్రాప్తివర్ణనాద్విషమాలంకారః ॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవా భవేత్ । విరూపఘటనాచాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధా - అన్యహేతూక్త్యా ఆకారగోపనాద్వ్యాజోక్తిరలంకారః । వ్యాజోక్తిరన్యహేతూక్త్యా యదాకారస్య గోపనమితి - ద్వావేతౌ ప్రతీయమానతయా ధ్వనిరూపావితి సంక్షేపః - దూతికా త్రయథోక్త లక్షణలక్షితా - యథాహ భరతః । ప్రోత్సాహనేషుకుశలా మధురకథా దక్షిణా చ కాలజ్ఞా । అటహాసంవృతమంత్రా దూతీత్వేతైర్గుణైర్యుక్తేతి - అటహా చతురా ॥ ౬

బిభ్రాణా కరపల్లవేన కబరీమేకేన పర్యాకులామన్యేన స్తన
మండలే నిదధతీ స్రస్తం దుకూలాంచలం। ఏషా చందనలేశలాంఛి
తతనుస్తాంబూలరక్తాధరా నిర్యాతి ప్రియమందిరాద్రతిపతేస్సా
క్షాజ్జయశ్రీరివ॥ ౭

ప్రియేణ సాకం విహృత్య కేళీగృహాన్నిర్గచ్ఛంతీం విలాసినీం ప్రదర్శయన్ సిద్ధః కశ్చిత్కంచిదాహ । బిభ్రాణేతి । పర్యాకులాం రతికాలోపమర్దనశిథిలబంధనత్వాద్విస్రంసమానాం కబరీం కేశపాశం - ఏకేన కరపల్లవేన - కరః పల్లవ ఇవేత్యుపమితసమాసః - తేన బిభ్రాణా నిశ్శేషచ్యుతిపరిహారాయ దృఢమవలంబమానా - తథా స్రస్తం దుకూలం నసమయే స్తనతటాద్గళితం దుకూలం క్షౌమాంబరం సూక్ష్మాంశుకం వా - తస్యాంచలం అంతం । ని ॥ దుకూలం తు క్షౌమే సూక్ష్మాంశుకేతథేతి నానార్థరత్నమాలాయాం - అన్యేన కరపల్లవేన స్తనమండలే స్తనబింబే వర్తులస్తనప్రదేశ ఇతి యావత్ - నిదధతీ ప్రసారయంతీ - చందనస్యోద్వృత్తశేషస్యామలయజపంకస్య లేశైః లాంఛితా తనుః శరీరం యస్యాస్సా తథోక్తా - ఆలింగనాదిభిరుపక్షీణ సర్వాంగరాగేత్యర్థః - తాంబూలరక్తాధరా వీటికారుణోష్ఠీ ఏషా పురోవర్తినీ నాయికా - ప్రియమందిరాద్వల్లభగృహాత్ - సాక్షాత్ప్రత్యక్షభూతా । ని ॥ తుల్యప్రత్యక్షయోస్సాక్షాదితి నానార్థరత్నమాలాయాం - రతిపతేర్మన్మథస్య జయశ్రీర్జయలక్ష్మీ

రివనిర్యాతి నిర్గచ్ఛతి - నాయికాయాః మస్తకజయలక్ష్మీరిత్యుత్ప్రేక్షణేన మస్త
కస్య కృతకృత్యత్వం తేన రతోత్సవస్య సకలకామోపచారసంపన్నత్వం చ వ్యజ్య
తే - అతోఽత్రోపమోత్ప్రేక్షాస్వభావోక్తిశ్చేతి త్రయోఽలంకారాః - కరపల్లవే నే
త్యత్ర ఉపమా సా చ ధర్మవాచకయోరనుపాదానాల్లుప్తా ॥ వర్ణ్యోపమానధ
ర్మాణాముపమావాచకస్య చ । ఏకద్విత్ర్యనుపాదానాద్భిన్నా లుప్తోపమాష్టధేతి
లక్షణాత్ - నాయికాయాం ప్రత్యక్షమస్తకజయలక్ష్మీత్వసంభావనాయాః క్రి
యమాణత్వాదుత్ప్రేక్షా । సంభావనా స్యాదుత్ప్రేక్షా వస్తుహేతుఫలాత్మనేతి
లక్షణాత్ - స్వభావోక్తిః స్ఫుటైవ - సా చోత్ప్రేక్షానిమిత్తభూతసంభోగలిం
గజనితశోభాతిశయశాలిత్వప్రఖ్యాపనాత్మకత్వాదుత్ప్రేక్షాలంకారస్యాంగమి
తి ద్వయోస్సంకరః - ఉపమాయాస్తయోశ్చ నైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః ॥ ౭

కాంతోఽయాస్యతి దూరదేశమితి మే చింతాపరం జాయతే
లోకానందకరో హి చంద్రవదనే వైరాయతే చంద్రమాః । కించా
యం వితనోతి కోకిలకలాలాపో విలాపోదయం ప్రాణానేవ హ
రంతి హంత నితరామారామమందానిలాః ॥ ౮

పత్యౌ దేశాంతరప్రయాణాయ సన్నద్ధే సతి ఖేదాకులా నాయికా సఖీ
మాహ ॥ కాంత ఇతి । కాంతః ప్రియః దూరదేశం యాస్యతి గమిష్యతీతి హేతోః ॥
ని ॥ ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః - మే మమ చింతా విచారః
పరమతిశయితం యథా తథా జాయతే - మహావిచారో భవతీత్యర్థః - హే
చంద్రవదనే చంద్రమాః లోకస్య జగతః - జగద్వర్తిప్రాణిజాతస్యేతి యావత్ -
యద్వా లోకాః జనాః తేషామానందకరోఽపి । ని ॥ లోకస్తు భువనే జన ఇత్యమరః -
వైరాయతే వైరం కరోతి - ఆనందకరత్వం విహాయ దుఃఖకరో భవతీత్యర్థః -
శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణ ఇతి వైరశబ్దాత్క్యజితజ్ కించ - అయం
శ్రూయమాణః కోకిలానాం కలాలాపః అవ్యక్తమధురకూజితం । ని॥ కలమవ్య
క్తమధురధ్వనౌ స్యాద్వాచ్యలింగకమితి నానార్థకోశే - విలాపః దుఃఖేన ప్రయు
క్తవివిధోక్తిః ॥ ని ॥ విలాపః పరిదేవనమిత్యమరః - తస్యోదయం వితనోతి - కోకి
లకలాలాపశ్రవణేన మమ విలాపః ప్రాదుర్భవతీత్యర్థః - ఆరామమందానిలాః
ఉపవనమందమారుతాః నితరాం భృశం ప్రాణానేవ హరంతి - న కేవలం చంద్రాది
కదార్తిమాత్రం కుర్వంతీత్యేవకారార్థః - హంతేతి విషాదే । ని । హంతహ

షైవిషాదేచవాక్యారంభానుకంపయోరితి నానార్థరత్నమాలాయాం-అత్రప్రియప్రవాసరూపహేతుప్రసక్తిమాత్రేణచింతాదికార్యోదయవర్ణనాదతిశయోక్తిభేదః ॥ చపలాతిశయోక్తిస్స్యాత్కార్యే హేతుప్రసక్తిజఇతి లక్షణాత్ - లోకానందకరోపివైరంకరోతీతిద్రవ్యక్రియయోర్విరోధస్యఅపరిహారప్రదర్శనాద్విరోధాలంకారః - అత్రచింతాదిప్రతిపాదనాద్విప్రలంభశృంగారః-తదుక్తంశృంగారతిలకే॥ సంభోగోవిప్రలంభశ్చద్విధాశృంగారఇష్యతే।సంయుక్తయోస్తుసంభోగఃవిప్రలంభోవియుక్తయోః॥తత్రవిప్రలంభఃపంచవిధః-తథాచాహుః । అయోగోవిరహోమానఃప్రవాసశ్శాపఇత్యపి। విప్రలంభస్యతస్యైతేహేతవఃపరికీర్తితాః । అయంతుప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః ॥ దేశాంతరేస్థితిర్యాతుప్రవాసస్సప్రకీర్తితః । కార్శ్యపాండిమనిశ్వాసాచింతాదైన్యాశ్రుగద్గదాః॥లంబాలకత్వమిత్యాద్యాఅనుభావాఃప్రకీర్తితాః ॥ ప్రవాసశ్చత్రివిధః-భావీభవన్ భూతశ్చ - ప్రవాసోత్రభావీ ప్రవాసస్య నిశ్చితత్వేన భర్తుఃప్రోషితకల్పత్వాదియమష్టవిధనాయికానాం మధ్యేపరిగణితాప్రోషితభర్తృకానామనాయికా ॥ దేశాంతరగతేకాంతే దేహసంస్కారవర్జితా । చింతాదైన్యాశ్రుకార్శ్యాద్యైర్యుక్తా ప్రోషితభర్తృకేతి - శృంగారనాయికానామష్టవిధత్వం ఆలంకారికైః ప్రతిపాదితం ॥ ఏతాఃపునరవస్థాభిరష్టధాస్యుర్యథోచితం । స్వాధీనపతికాచాపితథా వాసకసజ్జికా । విరహోత్కంఠితావిప్రలబ్ధాప్రోషితభర్తృకా । కలహాంతరితాచాభిసారికాచైవఖండితేతి ॥ మతాంతరేత్వేషాభర్తుఃప్రవాసనిశ్చయమాత్రేణఖేదాకులత్వాత్ప్రవత్స్యత్పతికానామనవమీనాయికా - తథాచోక్తంరసమంజర్యాం- యస్యాఃపతిరగ్రిమక్షణేదేశాంతరం యాస్యత్యేవ సాప్రవత్స్యత్పతికా - అస్యాశ్చేష్టాఃకాకువచనకాతరప్రేక్షణగమనవిఘ్నోపదర్శననిర్వేదసంతాపసమ్మోహనిశ్వాసబాష్పోదయాఇతి - అస్యాఃస్వాధీనపతికాదిష్వష్టస్వంతర్భావస్తుతైరేవపరాస్తః - అగ్రిమక్షణేనిశ్చితదేశాంతరగమనేప్రియస్యప్రవత్స్యత్పతికాపినవమీనాయికా భవితుమర్హతి - అస్యాః ప్రోషితభర్తృకాయాం విప్రలబ్ధాయాంచ నాంతర్భావః భర్తృసన్నికృష్టత్వాత్ - నచకలహాంతరితాయామంతర్భావః కలహాభావాత్ - అనవమానితపతిత్వాచ్చనాఖండితాయా మంతర్భావః ప్రియస్యాన్యోపభోగచిహ్నాంకితస్యానాగమ

వాత్ ప్రియాయాః కోపదర్శనాభావాచ్చ - నాపి విరహోత్కంఠితాయా
మంతర్భావః భర్తృసన్నిధివర్తిత్వాచ్చ - నాపి వాసకసజ్జికాయామంతర్భావః
వాసకనియమాభావాత్ సజ్జీకరణాభావాచ్చ నిర్వేదదర్శనాచ్చ - నాపి స్వాధీ
నపతికాయామంతర్భావః అగ్రిమక్షణే సంగవిచ్ఛేదదర్శనాచ్చ - వ్రజన్నపి ప
తిః స్వాధీనపతికయా నిరుధ్యతే - అన్యథా భర్తృస్వాధీనత్వమేవ భజ్యేత - నా
ప్యభిసారికాయామంతర్భావః అభిసరణోత్సాహాభావాత్ సంతాపదర్శనాచ్చే
తియుక్తముత్పశ్యామ ఇతి॥ ౮

నవకిసలయతల్పం కల్పితం తాపశాంత్యై కరసరసిజ సంగా
త్కేవలం మ్లాపయంత్యాః। కుసుమశరకృశాను ప్రాపితాంగా
రతాయాశ్శివ శివపరితాపం కోవదేత్కోమలాంగ్యాః॥ ౯

విరహిణీదుర్దశాదర్శనజనితఖేదతః సఖీ కాచిదాహ॥ నవేతి॥ తా
పశాంత్యై దేహతాపనివృత్త్యై కల్పితం రచితం నవకిసలయానాం బాలపల్లవా
నాం తల్పం తన్మయీం శయ్యాం॥ ని॥ తల్పం శయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః - కర
సరసిజసంగాత్కేవలం పాణిపద్మయోగాదేవ మ్లాపయంత్యాః మ్లానం కుర్వం
త్యాః కుసుమశరో మన్మథః స ఏవ కృశానురగ్నిః తేన ప్రాపితా అంగారతా య
స్యాస్సా - స్మరజ్వరగతప్తాయా ఇత్యర్థః - కోమలాంగ్యాః పరితాపం కోవదేత్కో
నామ జనో వక్తుం శక్నుయాత్ న కోపీత్యర్థః - శక్లృ శక్త్యర్థే లిఙ్ - శివ శివేత్యు
క్తిః ఖేదాతిశయాత్ - కుర్వంతి హి శివనామకీర్తనం భయశోకాదిషు - తథా
పాద్మే వచనం॥ ఆశ్చర్యేపి భయే శోకే క్షుధితే నామ వా మమ। వ్యాజేన వా స్మరే
ద్యస్తు స మమ సాయుజ్యమాప్నుయాదితి - తథా ప్రయుంజతే కవయః॥ శిలాకం
పం ధత్తే శివ శివ వియుక్తేక కఠిన తామహో నారీ ఛాయామవతి వనితా రూప
మయతే ఇత్యాశ్చర్యే ప్రయోగః॥ గణయతి కరుణాపరాఙ్ముఖో సౌ శివ శివ తా
న్యపి వాసరాణి వేధా ఇతి ఖేదే ప్రయోగః - అత్ర హస్తస్పర్శమాత్రేణ కిసలయ
తల్పస్య మ్లానత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః॥ సంబం
ధాతిశయోక్తిస్స్యాదయోగే యోగకల్పనమితి లక్షణాత్ - తథా మన్మథేనాయి
కాయాం చ అగ్నిత్వస్యాంగారత్వస్య చ ఆరోపాద్రూపకాలంకారః - తదుక్తం॥
ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్యమాణం త
ద్రూపకం మతమితి - తథా మ్లాపయంత్యా ఇతి ప్రథమవిశేషణస్యార్థం ప్రత్యుక్త

విశేషణస్యార్థో హేతుత్వేనోపాత్తఇతి ఏకపదార్థస్యాపి పరితాప కథన స్యాశక్యత్వాం ప్రతి హేతుత్వాదనేకపదార్థ హేతుకమపరం కావ్యలింగం॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితి - ప్రథమకావ్య లింగస్యాతిశయో క్తిరూపక సాపేక్షత్వాద్విజాతీయసంకరః - ద్వితీయకావ్యలింగస్య తృతీయసాపేక్షత్వాత్సజాతీయసంకరః-కోమలాంగ్యా ఇతివిశేషణస్య తీవ్రతాపాసహత్వాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః॥ అలంకారఃపరికరస్సాభిప్రాయే విశేషణే ఇతిలక్షణాత్.- తేనచసుకుమారాంగశాలిత్వేనాతితీవ్రత్వేన ఘటనానర్హయోర్నాయికాసంతాపయోర్ఘటనా జాతేతివిరూపఘటనాత్మకో విషమాలంకారః ప్రతీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః - కరసరసిజ సంగాదిత్యుపమాయాః పరికరస్యాతిశయోక్త్యాదిచతుష్టయస్యచపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - అత్రతాపోనామషష్ఠీమన్మథావస్థా- తథాచోక్తంసాహిత్యచింతామణౌ॥ చక్షుఃప్రీతిశ్చింతాసంకల్పోగుణనుతిఃక్రియాద్వేషః। తాపోలజ్జాత్యాగోన్మాదౌమూర్ఛామృతిదశావస్థాఇతి- తాపలక్షణంచతత్రైవ॥ తత్ప్రాప్తేర్విప్రకర్షేణతాపస్స్యాత్కామజోజ్వరఇతి - వైవర్ణ్యమశ్రువైస్వర్యం శయనేపరిలుంఠనం। నిశ్వాసముఖశోషాద్యాఅనుభావాస్తదుద్భవాఇతి ద్వాదశావస్థాపక్షేతు సంజ్వరోనామనవమీమన్మథావస్థా - యథాహవిద్యానాథః॥ చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా। జాగరఃకార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగౌథసంజ్వరః॥ ఉన్మాదోమూర్ఛనాచైవచరమంమరణంవిదుః॥ అవస్థాద్వాదశైమతాః కామశాస్త్రానుసారతఇతి-సంజ్వరలక్షణమపితేనైవోక్తం - తాపాధిక్యంజ్వరోమతఇతి - పక్షద్వయమిదంభావప్రకాశేవ్యక్తం॥ దశధామన్మథావస్థాథవేద్ద్వాదశధాపునః - అత్రావస్థాప్రతిపాదనాదయోగవిప్రలంభశ్శృంగారః - తథాచాహుః॥ సంప్రాప్తఃప్రాగభావోయస్తమయోగం ప్రచక్షతే। క్రమేణధర్మతస్సత్రతతన్మతేరతిరీరితా॥ రతిలక్షణంతుభావప్రకాశే॥ సంపన్నైశ్వర్యసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః। నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యోశ్శ్లాఘ్యరూపయోః॥ నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావితా। స్పృహాహ్వయాచిత్తవృత్తిరతిరిత్యభిధీయతఇతి - అవస్థాభిస్తద్వృద్ధిక్రమస్త్వేవమభిగంతవ్యః-రమ్యాలంబనదర్శనేనఅభిలాషతఃప్రథమంచక్షుఃప్రీతిఃప్రజాయతే తతోమనస్సంగః తతస్సంకల్పఃసంకల్పితేవస్తున్యానరాతిశయేనగుణనుతిః తత్రైవానురక్తచిత్తత

యా అన్యత్ర క్రియాద్వేషః తస్యాతిశయేన తాపః తత్ప్రకర్షాత్ సహిష్ణుత్వేన లజ్జాత్యాగః తేన బుద్ధిశైథిల్యే సత్యున్మాదః తేన బలక్షయే సతి మూర్ఛా తదుద్రేకేణ మరణం సంభవతి - ఇమా అవస్థాః అయోగవిప్రలంభే ప్రాయేణ భవంతి - క్వచిత్ప్రవాసవిప్రలంభాదావపి సంభవంతి॥ ౯

శేతే శీతకరోంబుజే కులయద్వంద్వాద్వినిర్గచ్ఛతి స్వచ్ఛా
మౌక్తికసంహతిర్ధవలిమా హైమీం లతాం ముంచతి। స్పర్శాత్పం
కజకోశయోరభినవా యాంతి స్రజః క్లాంతతా మేషోత్పాతపరం
పరా మమ సఖ యాత్రాస్పృహాం కృంతతి॥ ౧౦

పూర్వం కృతయాత్రానిశ్చయః సంప్రతి కుతస్తత్సన్నాహాద్విరమ్య స్థితోఽసీతి సుహృదాపృష్టో నాయకస్స్వకౌశలమాహ। శేత ఇతి। శీతాః కరాః కిరణా యస్య సః శీతకరశ్చంద్రః అంబుజే శేతే నిశ్చలత్వేనావతిష్ఠతి - చంద్రస్యాకాశాద్భూగతే పద్మే నిపతనమిత్యేకో మహానభూతపూర్వ ఉత్పాతః - తథా స్వచ్ఛా విమలా మౌక్తికానాం సంహతిస్సమూహః కువలయద్వంద్వాదుత్పలద్వయాద్వినిర్గచ్ఛతి విశేషేణ బహిర్నిర్యాతి। కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని। ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం హి శుక్త్యుద్భవమేవ భూరీతి రత్నశాస్త్రప్రసిద్ధాదుత్పత్తిస్థానాదన్యత్ర మౌక్తికోత్పత్తిరన్య ఉత్పాతః - ధవలిమా ధావల్యం హైమీం కనకమయీం లతాం ముంచతి ప్రాప్నోతి - నిసర్గేణ పిశంగ్యాః కనకలతాయాః ఆకస్మికవర్ణాంతరప్రాప్తిః పర ఉత్పాతః - అభినవాః స్రజః పుష్పమాలికాః పంకజకోశయోః పద్మకుట్మలయోః। ని। కోశోస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గగుహ్యదేశాస్త్రపీఠయోః। గృహే దేహే పుస్తకాదౌ మేషే శ్యాను పిధానకే ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం - స్పర్శాత్ క్లాంతతాం మ్లానతాం యాంతి ప్రాప్నువంతి - అభినవత్వేన పూర్వమమ్లానానామేవ స్రజామగ్నివత్స్పర్శాదివ పంకిలస్థలవర్తిత్వేన శిశిరయోరపి పద్మకుట్మలయోః స్పర్శాత్సద్య ఏవ పరిమ్లానత్వం జాయత ఇత్యుత్పాతాంతరం - హే సఖే ఏష చంద్రపాతాదిరూప ఉత్పాతపరంపరా భావ్యనర్థసూచకాని విపరీతాని నిమిత్తాని ఉత్పాతాః తేషాం పరంపరా మమ యాత్రాస్పృహాం కృంతతి ప్రయాణేచ్ఛాం భినత్తి - కృతీ ఛేదన ఇతి ధాతోర్దైవాదికాల్లట్ - శే ముచాదీనామితి నుమాగమః - ఏతానుత్పాతానవేక్ష్య నివృత్తప్రయాణస్స్థితోఽస్మి - ఉత్పాతపర్యనేప్ర

యాణాసివేధాదిభిర్భావః - మత్ప్రియాణాత్ప్రాగేవజాతైః ప్రయాణోత్తరభావినీం కాంతాయాశ్చరమదశాం సూచయద్భిః చింతాంగవైవర్ణ్యసంతాపైర్నివర్తితయాతాస్ప్రపెబాస్మీతి ప్రవసితార్థః - అత్ర శీతకరాంబుజకువలయమౌక్తికహేమలతాపంకజకోశశబ్దానాం స్వాధ్యవసానలక్షణయా క్రమేణ ముఖహస్తనయనబాష్పబిందుమూర్తిస్తనపరాః - అంబుజే శీతకరశ్చైత ఇత్యనేన ముఖస్యహస్తార్పితత్వం ప్రతిపాద్యతే - తేన చింతా వ్యజ్యతే - మౌక్తికసంహతిః కువలయద్వంద్వాద్విగలచ్ఛతీత్యనేన గళద్బాష్పబిందుపూర్ణనేత్రత్వం ప్రతిపాద్యతే- స్వచ్ఛేతి విశేషణేన బాష్పసంహతేర్నిశ్శేషనివర్తితాంజనత్వం గమ్యతే. తేనబాష్పవృద్ధిరనల్పత్వం ప్రతీయతే. తేన దుఃఖస్యోత్కటత్వం వ్యజ్యతే- ధవళిమా హైమీం లతాం ఇత్యనేన తాపకృతం వైవర్ణ్యం ప్రతిపాద్యతే- తల్లక్షణంతు సాహిత్యచింతామణౌ ॥ వైవర్ణ్యం హర్షశోకభయాదిభిరితి- స్పర్శాత్పంకజకోశయోరిత్యాదినా స్తనయుగళసంగమాత్ స్రజః పరిమ్లానత్వం ప్రతిపాద్యతే - తేనసంతాప ప్రకర్షః ప్రతీయతే - అత్రప్రియ ప్రవాసరూపహేతు ప్రసక్తిమాత్రేణ చింతాదిరూప కార్యస్య వర్ణనాచ్చ ఫలాతిశయోక్త్యలంకారః - తథా వదనాదీనాం విషయాణాం స్వవాచక శబ్దానగృహీత్వా చంద్రాది విషయవాచక శబ్దైరేవప్రతిపాదనా ద్భేదేప్యభేదకల్పనరూపాతిశయోక్తిః ॥ విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే । యత్రసాతిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి లక్షణాత్ - తథాచంద్రస్యాంబుజోపరి శయనవర్ణనా ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః - హేమలతాయా ధావళ్యప్రతిపాదనా జాతిగుణయోశ్చ విరోధాలంకారః - కువలయాన్ముక్తాఫలోత్పత్తేః పంకజకుట్మలస్పర్శాత్పుష్పమాలానాం మ్లానత్వసంభవస్యైవ ప్రతిపాదనా దకారణాత్కార్యోత్పత్తి రూపావిభావనా ॥ అకారణాత్కార్యజన్మ చతుర్థీస్యాద్విభావనా - విరోధభేదయోర్విభావనాయాశ్చ భేదాతిశయోక్తిసాపేక్షత్వాత్తయా సహాంగాంగిభావేన సంకరః - విరోధాభేదయోర్విభావనాయాశ్చ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - అతిశయోక్త్యోరపి[illegible]సంసృష్టిః - నాయకోనుకూలః ॥ ఏకానురక్తోనుకూలస్స్యాత్తుల్యోనేకత్రదక్షిణః । వ్యక్తాగానిర్భయోధృష్టో గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠ ఇతి లక్షణాత్ -నాయికాస్వాధీనపతికా ॥ స్వాధీనపతికాసా

స్యాదస్యాంనముంచతివల్లభఇతిలక్షణాత్ ॥ ప్రవాసప్రసక్తిహేతుకస్యచింతాదేవ
[illegible]త్ప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః॥ ౧౦

దూతీదళనయనసోత్పలద్వయమహో మ్లానంనితాంతం
తవస్వేదాంభఃకణికాలలాటఫలకే ముక్తాశ్రియంబిభ్రతి।నిశ్వా
సానితరాంస్ఫురంతిసితరాంపాండుంత చంద్రాతపేయాతాయా
తపరిశ్రమాత్ప్రధావసమకృతేశ్రాంతాసికాంతాకృతే॥ ౧౧

నాయికవహాసేయంగత్వాస్వయమేవతేన సాకంవిహృత్యాగతాం తవనాగమననిమిత్తకస్య దేవకించిత్ప్రకట యంతీం తస్యాస్స్వదేహలక్షణైశ్చిహ్నితాం దూతికాం విటోపభోగదర్శనేన జాతేర్ష్యా నాయికా చాటువాక్యైర్మర్మోద్ఘాటనం కుర్వంతీప్రాహ ॥ దూతీతి ॥ హేదూతిత్వన్నదం - నయనే ఉత్పలే ఇతిరూపక సమాసః - తయోర్ద్వయం నితాంతం అత్యంతం మ్లానంమ్లానం - అహో ఉత్పలస్య చంద్రికాయాం మ్లానత్వ ప్రసంగాభావాత్తత్ర విస్మయాధిక మిత్యాశ్చర్యం - తథా స్వేదాంభః కణికాః లలాటఫలకేషు ముక్తాశ్రియం బిభ్రతిమౌక్తిక శోభాంవహంతి - స్వేదోత్పత్తిస్వల్పహేతి భావః ॥ స ॥ పరిత్యక్తైపిముక్త స్స్వన్ముక్తాముక్తాఫలే స్త్రియామితి నానారత్న మాలాయాం - నిశ్వాసానితరాం ప్రచురీభవంతి బహుళీభవంతి [illegible] ॥ ని ॥ ప్రహూతంప్రచురం ప్రాజ్యమదభ్రం బహుళంబహుళ స్వమరః - [illegible] కాంతాకృతేరమణీయాకారే - మమకృతే - మదర్థం కృతేఇతి లాదర్శ్యయం ॥ ని ॥ అర్థేకృతేచతాదర్థ్యే ద్వయమిత్యవ్యయమిత్యభిధానాత్ - [illegible] ధావ్యథా చంద్రాతపే - చంద్రికాయాం ॥ ని ॥ ప్రకాశోద్యోతఆతపఇత్యమరః - సుకుమారాంగ్యా నవచంద్రికాప్యాతపకల్పాజాతా ఇత్యాశయేనఆతపశబ్దః - యాతాయాతవశాత్ - మద్వల్లభ గృహపర్యంతనిగతాగతవశాత్ శ్రాంతాసి - హాహంతేతి పదద్వయోక్తిగ్లానాదాతిశయాత్ - [illegible]దూతికా శ్రమదర్శనజనితః సచిన్తాసంతాపః కైతవేనాభినీయమాన త్వాత్ - వృథావమమకృతే శ్రాంతాసీత్యాశయమత్ర [illegible] ప్రత్నేనతవాశమోపిఫలః స్వకార్యంప్రతితు సఫలఏవేత్యర్థః - మద్వల్లభవాసేత [illegible] స్నపన కేవలమిష్టలాభః యాతాయాతజనితశ్రమాధిక్యే రమణీయాయాస్తవఆకృతి వైకృతమపి జాతమితి వాచ్యార్థః - అన్య

తోయం క్రమః తవనాయకగృహవర్త్మని యాతా యాతాభ్యామే వోత్పన్నః చంద్రికాయాం స్వగృహాత్ గృహాంతరం ప్రతి సంచారమాత్రేణ తవైతాదృశ శ్రమజనకత్వాయోగాత్ మద్వల్లభోపభోగసమ్మర్ద ప్రవేశితస్త్వంగ్లాఘనః - కాంతాకృతేఇతి సౌందర్యోద్ఘాటనేన నాయంతవాపరాధః కింతు సౌందర్యశాలిత్వేన దౌత్యానర్హాం త్వాం దపలచిత్త నాయకం ప్రతి దౌత్యే నియుక్తవత్యామమైవ అపరాధఇత్యాత్మోపాలంభో ద్యోత్యతే - దౌత్యానర్హాః భరతశాస్త్రే ప్రతిపాదితాః ॥ సోజ్వలం రూపవంతం వాపార్థవంతం నచాతురం । దూతం వాపిహదూతీం వాబుధః కుర్యాత్కదాచన ॥ అత్రతప్పపాదరాదిభిః క్రోధేర్ష్యా సూచకాకార గోపనస్యగమ్యత్వాత్ - అవహిత్థాఖ్యస్సంచారిభావః ॥ ఆకారగోపనంధైర్యాలజ్జాదేరవహిత్థకః । అన్యథాకథనం దృష్టిరన్యథాచవ్యపాదగః ॥ విపాదధైర్య కృతకే కథాభంగశ్చ తద్గుణాఇతి - అత్రనేత్రయో రుత్పలత్వ రూపణాద్రూపకాలంకారః - ఉత్పలస్య చంద్రికాయాం మ్లానత్వమితి జాతిగుణయోర్విరోధ ప్రతిపాదనాద్విరోధాలంకారః - నచరూప కోత్థాపితఇతి తయోరంగాంగి భావేన సంకరః - ముక్తాత్రిసరం బిభ్రతీత్యత్ర అన్యధర్మస్యాన్యయోగాసంభవేన శ్రియమివ శ్రియమితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః ॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతిబింబక్రియాగమ్యా యత్రసాస్యాన్నిదర్శనా - నాయకానయనరూపేష్టానవాప్తిపూర్వకానిష్టశ్రమనిమిత్తాకృతివైకృతరూపానిష్టావాప్తేస్సమర్థనాద్విషమాలంకారః - లక్షణంతూక్తం - అనయోఃప్రాగుక్తాలంకారద్వయస్యచ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః.

అధివసతివసంతే మత్తకామాదురంతే నవకిసలయతల్పం
పుంజితాంగారకల్పం । విరహమసహమానా చక్రవాకీసమానా ౧౨
చకితవనకురంగీలోచనా కోమలాంగీ॥

వసంతసమయే సంవర్ధమానదురసహవేదనాసహనసామర్థ్యాభావేనబంధుజనదశాముపయాతుం ప్రయతమానాం నాయికాంవిలోక్యాళీ వయంతీతస్యాః ప్రియసహచరీకాంచిదాహ ॥ అధివసతీతి ॥ చక్రవాకీసమానా - చక్రవాకీవప్రియే గాఢానురాగేత్యర్థః - చకితాభీతాయావన

ం సదైవ । కువలయదళకాంతిః కాపిచాంపేయగౌరీ వికచకమలకోశాకారకా మాపతపత్రా ॥ వ్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివళివలిత మధ్యా పా సవాణీసువేషా । మృదుపవనవిఘూర్ణ్య మానినీగాఢమానోజ్ఝానపళికు సుమవాసోల్లసితా పద్మినీస్యాదితి॥ ౧౨

నైష్ఠుర్యం కలకంఠకోమలగిరాం పూర్ణస్య శీతద్యుతేస్తి
గ్మత్వం బత దక్షిణస్య మరుతో దాక్షిణ్యహానిశ్చ హం । స్మర
వ్యాపారమిమే పరస్పరబలాం సన్నాహమాతన్వతే తద్విద్మః క్రి
య తేన్య వాది పలసూద్యాత్తైస్త్వదాప్త్యై మైః॥ ౧౩

ప్రియాగమన సమయే కించిదతికాలం తేస్మరార్తయా నాయికయా ప్రేషితా దూతీ నాయకమాహ ॥ నైష్ఠుర్యమితి ॥ కలకంఠాః కోకిలాః ॥ ని ॥ కలకంఠస్తు కోకిలే । హంసే పారావతే చాపి త్రిష్వేష కలస్వర ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం - తేషాం కోకిలానాం కోమలగిరః మృదువాచః తాసాం నైష్ఠుర్యం పరుషత్వం - తథా పూర్ణస్య శీతద్యుతేః చంద్రస్య తిగ్మత్వం తీక్ష్ణత్వం ॥ని॥ తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం గత్వ దిత్యమరః - తథా దక్షిణస్య దక్షిణదిగ్భవస్య మరుతః వాయోః దాక్షిణ్యహానిః దాక్షిణ్యం పరచ్ఛందానువృత్తిః తస్య హానిశ్చ । ని ॥ దక్షిణస్సరళే యామ్యే పరచ్ఛందానువర్తిని ॥ అపసవ్యే త్రిష్వయం తు దిశాం భేదే స్త్రియామితి నానార్థరత్నమాలాయాం తాం ప్రకృతామబలాం - బలహీనత్వాద్దేహమాత్రం విద్యతే - మృదుస్సర్వత్ర బాధ్యత ఇతి న్యాయాదితి భావః - స్మరవ్యాకృతిమేవ నతు పర్యనయోగ్యాకృతిం కర్తుం సన్నాహమాతన్వతే కుర్వంతి - చరమదశామేవ ప్రాపయితుం ప్రయతంత ఇత్యర్థః - బతేతి ఖేదే - సౌమ్యా అపి విపరీతాస్సంతః అబలాం మారయితుం సన్నహ్యంతీతి ఖేదః - యద్వా బతేతి విస్మయే - కోమలానాం నిష్ఠురత్వం శీతస్య తిగ్మత్వం దక్షిణస్య దాక్షిణ్యాభావ శ్చేతి విపరీతధర్మ దర్శనాద్విస్మయః ॥ ని ॥ ఖేదానుకంపా సంతోషవిస్మయామంత్రణే బతేత్యమరః - కింతు తృణాదీనాం చలనేన ఉద్యానైః కుత్సితైస్త్వదాప్తి ఫలైస్త్వత్ప్రాప్తి ఫలైః తిభిః తస్యా మారణ ప్రయత్నస్య విఘ్నః క్రియతే - కోమలాః కోకిలాలాపాః అత్యంత శీతళ సకల కళాశాలీ చంద్రః శైత్యమాంద్య సౌరభ్య సంపన్నతయా మనోహరో మలయమారుతశ్చ సంప్రతి త్వయి విలంబమానే విపరీతా భూత్వా దుస్సహావే

దనూత్పాద్యసేన నాయికా ప్రాణ హరణోద్యోగదేవతాస్తీతి - కి ముకాం తా ద్వారేప్యస్త్రవృష్టిః త్వదాగమనం ప్రతీక్షమాణా తృణాదిచలనేపి భ్రాన్తి వశేనపునః క్షణేత్వామేవాగతం మన్యమానా కథంచిదాగమనం ప్రాప్యాపి న లబ్ధ్వా పరతఇతి విపక్షితాఫలాః - ఇతఃపూర్వం భవదాగమనస్య కించిదేవ తి నైరాశ్యేన ప్రాణాన్ పరిత్యజేత - శీఘ్రమాగత్యాన్వ ఉధీనజీవితాంరాము పజీవయేతిభావః - అత్రవిపక్షితాఫలాస్య భంగ్యంతరేణాభిధానాత్పర్యా యోక్తిభేదః - తథాకోమలాఅపినిష్ఠురాఇత్యాది విరోధదర్శనాద్విరోధా లంకారః - నచదక్షిణస్య దాక్షిణ్యాభావనిరిత్యత్ర శ్లేషసంకీర్ణః - ఇతరత్రతు శద్ధః - అబలామితి విశేష్యస్య సాభిప్రాయత్వాత్ పరికరాంకురాలంకారః ॥ సాభిప్రాయే విశేష్యేతు భవేత్పరికరాంకురఇతి లక్షణాత్ - విరహో విప్రలంభ శృంగారః - విరహలక్షణంతు సాహిత్యచింతామణౌ ॥ కాంతయో హేతునం ప్రాప్తే కార్యాద్వ్యాపార తంత్రతః । ఏకగ్రామస్థయోర్వ్యోర్విరహస్సోభిధీయతే ॥ ఔత్సుక్యచింతా నిశ్వాస ఇతరవ్యాసనుభావ భాగితి - నాయికాత్ర విరహోత్కంఠితా ॥ చిరయత్యధికంకాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనాఇతిలక్షణాత్ - ఉత్కంఠా అస్య సంజాతాఇతి ఉత్కంఠితా విరహేణోత్కంఠితా విరహోత్కంఠితా - తథా చోక్తం సాహిత్యచింతామణౌ ॥ విరహేణకృతోత్కంఠా విరహోత్కంఠితా మతేతి - ఉత్కంఠా నామవెదనావిశేషః - తథాహుః ॥ రాగేత్వలబ్ధవిషయే వేదనా మహతీతుయా । సంశోషణీ చగాత్రాణాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధాఇతి ॥ ౧౩

సాస్రైస్సమాకురులోచనైవిగళితన్యస్తంశలాకాంజనంతీవ్రం
నిశ్వసితంనివర్తయనవాస్తామ్యంతికంఠస్రజః । లబ్ధేమాలురకా
మలాంగితనుతాంహంతాం గరాగోత్సృతేనాతిలోదయిలోప
యానసమయోమాస్మాన్యథామన్యథాః ॥ ౧౪

అత్రానంసమ్యగలంకృత్యరమణస్యాగమనమాకాంక్షంతీం తస్మిన్ కార్యవశాత్కాలవిళంబం కుర్వాణే దుర్వారసంతాపాకులాం నాయికాం కాచిచ్చతురాసఖీ తాపవేగసహనాయమండనలోపోపపాదన పూర్వకమము పలాలయంతీప్రాహ ॥ సాస్రైఇతి ॥ లోచనైసాస్రైసబాష్పై మాకురు

ఉపర్యుపరి సంచనం మార్గణ ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అశ్రుశోణితయోరశ్రుమితిరక్త
మాలాయాం - నాశ్రు వేద్యన్త్యాదిత్యా లఆస - కగళితమితి - న్యస్తాని
నేత్రాభ్యాం కాంచనం - ఫలాకాఅంజనసహితా తస్యాం మంజనమితి సప్తమీ
సమాసః - ఫలాకాయాం అంజనమితి షష్ఠీ సమాసో వా - ఉభయథాపిశలా
కాసంగ్రహణమిత్యర్థః - కగళితబాష్ప స్మరాగ్నేసమ్యక్ ప్రాప్నోతి - త
స్మిన్నగళితే సతిస ఏనయోరుత్తమాంశభాగస్తేనిర్యాద్యదితిభావః - తీవ్రము
ష్ణం ॥ ని ॥ తీవ్రకాయస్య శ్లోకస్వేత్యత్ర మాలాయాం - నిశ్వసితంనిపతతా
సు - దసిన్నమాలత్తేనమానేకింపంగ్రథిత్యాతలాసః । నవాః । సద్యోపచిత్తైఃపుష్పైః
ర్గ్రథితా ఇత్యర్థః । కుతస్యజః కంఠేర్పితాని మాలాః సిబాష్యంతినిశ్వా
సమాయుక్తస్యోష్ణానాజాయంతే । ఘ్రాసరాయాంతు తాసాంరామణీ
యకంమాసస్యాగ్నిభవః । పేకోమలాంగి । ఈద్వక్త్రస్నాన సహా ఇతిభావః । త
త్తపస్యా ఘ్నం మాలుప పునఃపునః మాసఃఏకస్య । తత్రలంతనేకిం
స్యాదిత్యత ఆహ । తనుతామితి । అంగరాగంఅనులేపనంతనుతాంకృశతాం
అత్యంతం ప్రాప్నోతి । ఆస్తరణ సంస్పర్శేన తత్రపిశీర్యత ఇత్యర్థః । త
స్మిన్ శీతగాత్రేంధూళిధూసరసుస్తేసత్ నయన సుభగం నభవేదితి
భావః ॥ పాంచాలేశే । ననుపల్లవసమాగమే సతినియనస్యామిదంమండనం
నభవంస్యాత్ తదభావేస్మిన్ండనాగతేకాపానిః స్థితె కోలాభ ఇత్యా
శంకాయామాహ । దయిత పయాన సమయః ప్రియసహా ప్తి సమయః
పాలితః నాతిక్రాంతః । తస్మాన్మహాత్రపయత్నేన నిర్మిత యంత్రేంగా
రపోషః సర్వప్రకారేణ రక్షణీయపదేవ భావః । అన్యథా అన్యప్రకారేణ
మాస్తమన్యథాః । కాలాతిక్రమేణాభిలస్సంప్రతి కల్యాణా నాగమిష్యతీ తిన
మన్యత ఇత్యర్థః । పుష్పంకాది భిషణనః వృథాపేడాకులం మాక్రుథా ఇతి
భావః । అశ్రుఅంజన గళినాద్యసభిమత కార్యేఛనేన తత్కారణానా
మశ్రుపిపాసాంచనాదీనాం నివర్తనీయత్వేన సమర్థనాత్కార్యేణ కారణ
సమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ కార్యకారణ సామాన్యవిశేషాణాం
పరస్పరం । సమర్థనం యత్రసోర్థాంతరన్యాసఉదాహృతఇతిలక్షణా
త్ ॥ ఉక్తిరర్థాంతరన్యాసస్స్యాత్ సామాన్యవిశేషయోరితి లక్షణము
నాస్తి సామాన్యేన విశేషస్యవిశేషేణ సామాన్యస్యవాయత్ సమర్థనం త

త్రైవార్థాంతరన్యాసఇతి యైరుక్తం తన్న తత్రవాక్యార్థహేతుకంకావ్య
లింగం - పాదత్రయేపి పూర్వవాక్యార్థం ప్రత్యుత్తర వాక్యార్థస్య హే
తుత్వాత్ కాలవిళంబాసహనస్య వ్యజ్యమానత్వా దౌత్సుక్యంనామ సం
చారీభావః ॥ కాలాక్షమత్వ మౌత్సుక్య మప్రాప్తెరిష్టవస్తునః । సంతాపశ్శ
యనేచింతానిశ్వాసో గమనోద్యమః ॥ అనవస్థితిరిత్యాద్యా భజంత్యత్రా
నుభావతామితిలక్షణాత్ - విరహవిప్రలంభ శృంగారః - నాయికాత్రప్రౌ
ఢా - వాసకసజ్జికాభూత్వా పశ్చాద్విరహోత్కంఠితా జాతా - వాస
కసజ్జికాలక్షణంతు సాహిత్యచింతామణౌ ॥ సంప్రాప్తే వాసకేయాతు
సంభోగసుఖలాలసా । రశనానూపుర ప్రాయతత్కాలోచిత భూషణా ॥
ధూపాదిభిరలంకృత్య కేళీ భవన మాత్మనః ॥ సంపాద్యహృద్య తాంబూలవ
స్త్రమాల్యానులేపనం ॥ ప్రియాగమం ప్రతీక్షేత సాస్యాద్వాసకసజ్జికా -
వాసకేసజ్జా సన్నద్ధావాసకసజ్జికా - వాసయతి నాయకం ప్రియావేశ్మ
నీతివాసకోవాగాదిః - తథాచాహుః ॥ వారశ్చ ఋతుకాలశ్చ ప్రవాసా
దాగసఃప్రియః । ప్రసాధనం చతుష్టాయానాయికాయాస్తథో ద్యమః ॥ న
వోఢాభ్యుపపత్తిశ్చ షడేతే వాసకాస్స్మృతాఇతి - విరహోత్కంఠితా
లక్షణంతూక్తం - నవధాఖిలు స్వాధీనపతికాదయః - పరస్పరవిలక్షణా
శ్శృంగారనాయికాఃప్రసిద్ధాః - కథమేకస్యా ఏవద్వైవిధ్యమేవంప్రతిపా
ద్యతే - ఉచ్యతే - నాయికాతావత్ప్రథమంత్రివిధా - స్వకీయా పరకీయా
సాధారణీచేతి - తత్రస్వకీయాత్రివిధా - ముగ్ధామధ్యాప్రగల్భేతి - పరకీ
యాద్వివిధా - కన్యాపరోఢాచేతి - కన్యాచద్వివిధా - ముగ్ధామధ్యాచేతి -
పరోఢాతుప్రాయేణప్రగల్భా - సాధారణీవేశ్యా - సాయావనోదయప్ర
భృతిప్రగల్భైవ - నముగ్ధామధ్యాచ - ఏతాఏవావస్థాభేదేన యథాసంభ
వం స్వాధీనపతికాదిరూపేణాష్టధా భవంతి - సర్వమిదం స్పష్టీకృతం సా
హిత్యచింతామణౌ ॥ రూపయౌవనలావణ్యలజ్జామాధుర్య శాలినీ । సౌభా
గ్యౌదార్య సంపన్నానాయి కాసాపునస్త్రిధా ॥ స్వాన్యాసాధారణీ చేతిత
త్స్వీయాపరిగ్రహాత్ - సాధ్వీవినయసంపన్నా కులశీలార్జవాన్వితా ॥
ముగ్ధామధ్యాప్రగల్భేతి స్వకీయా త్రివిధామతా ॥ అన్యాన్యదీయా సాక

న్యాపరోఢాద్వివిధామతా । రూపాదిగుణసంపన్నా కన్యాముగ్ధా చమధ్యమా । సాధారణీ తుగణికారూపసౌభాగ్యశాలినీ । కళావతీ చార్థపరాసాప్యగల్భేపవర్ణ్యతే । ఏతాః పునరవస్థాభిరష్టధాస్యురథోచితం - తాశ్చాన్యథాభవంతి - తథాహి - స్వాధీనపతికైవ ఋతుకాలాది రూపవాసకేప్రాప్తే వాసకసజ్జికా భవతి - సైవకాలాతిక్రమత్వేన స్వయమేవాభిసారికాభవతి - భర్తర్యా ప్రభాతమనాగతే విరహోత్కంఠితా విప్రలబ్ధాభవతి - భర్తురన్యాసక్తింవిశంక్య కుపితాచేద్విప్రలబ్ధాఖండితా భవతి - ప్రాప్తం ప్రియం కోపాన్నిరస్య పశ్చాత్తాపముపగతాచేద్విప్రలబ్ధైవ కలహాంతరితాభవతి - ఖండితాప్యేవం కలహాంతరితాభవతీతి- ఏతాస్సర్వాః ప్రియేదేశాంతరంగతే ప్రోషితభర్తృకా భవంతి - ప్రోషితభర్తృకాప్రియేప్రత్యాగతేవాసకసజ్జికాభవతి - తస్మాత్ప్రకృతే ఏకస్యాఏవనాయికాయాఅవస్థాభేదమాశ్రిత్యద్వైవిధ్యోక్తిరవిరుద్ధేతి సర్వమవదాతం ॥ ౧౪ ।

కాచిత్సర్వజనీనవిభ్రమపరా మధ్యే సఖీమండలంలోలాక్షీ
భ్రూవసంజ్ఞయావిదధతీదూత్యాసహాభాషణం। అక్ష్ణోరంజనమం
జసాశశిముఖీవిన్యస్యవక్షోజయోస్థూలం భావుకయోస్తతం
మణిసరంచేలాంచలేనవ్యధాత్ । ౧౫

జనసన్నిధౌ సంకేతకాలజిజ్ఞాసయాసంజ్ఞాం కుర్వంతీం జారప్రేషితాందూతికాంప్రతికామిన్యాస్సూచితచేష్టాంకవిరాహ । కాచిదితి । సర్వస్మైజనాయ హితాఃసర్వజనీనాః - సర్వజనాత్ ఠఞ్ ఖశ్చేతిహితార్థే ఖప్రత్యయః - ఆయనేయీనీత్యాదినాఖస్యయీనాదేశః - తేచతేవిభ్రమాస్తేషుపరాఇష్టతమా యస్యాస్సాతథోక్తా - సర్వజనహితవిలాసప్రధానేత్యర్థః । ని ॥ శ్రేష్ఠాన్యమారజ్యేష్ఠేషుపరస్స్యాద్వాచ్యలింగకః । పరోఽరిపరమాత్మానౌ కేవలే పరమవ్యయమితి రత్నమాలాయాం - సంజ్ఞినాం నయనాదీనాం సహజవిభ్రమశాలిత్వాదాగంతుకసంజ్ఞాభూతాః కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదయః సంజ్ఞాఇతి జ్ఞాతుమశక్యాఇతి భావః - అత్రసహజేనఆగంతుకతిరోధానరూపంమీలనం వ్యజ్యతేఇత్యలంకారధ్వనిః । మీలనంవస్తునాయత్రవస్త్వంతరనిగూహనమితిలక్షణాత్ - కాచిత్ శశిముఖీ

చంద్రవదనా మధ్యే సఖీమండలం సఖీవర్గస్య మధ్యే . పారేమధ్యేష
ష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః . మధ్యశబ్దస్య నిపాతనాదేదంతత్వం . దూత్యా
సహ . అక్షిణీచభ్రువౌచ అక్షిభ్రువమితిద్వంద్వః , అచతురేత్యాదినానిపా
తనాత్సాధుః . ప్రాణ్యంగత్వా దేకవద్భావః . లోలంచంచలంయదక్షిభ్రు
వంతస్యయాసంజ్ఞా సూచనీయోఽర్థః సూచనపరశ్చేష్టా విశేషః ॥ ని ॥ సం
జ్ఞాస్యాదర్థ జాయాయాంచైతన్యే వ్యర్థసూచనఇతినానార్థరత్నమా
లాయాం . తయాకరణేన భాషణం విదధతీ కుర్వతీ - పరేషు శృణ్వత్సుపర
స్పరార్థ కథనస్యాయుక్తత్వా దవిజ్ఞాతం నేత్రాది సంజ్ఞయా వవా
గ్వ్యాపారసాధ్యం . సాధయంతీత్యర్థః - అంజసాశీఘ్రం ॥ ని ॥ స్రాగ్ఝటి
త్యంజసాహ్నాయ ద్రాజ్ఞ్రం క్షుసపదిద్రుత మిత్యమరః - అక్ష్ణో ర్నయన
యోరంజనం విన్యస్య విశేషేణనిధాయ అస్థూలౌ స్థూలౌభవతః స్థూలం
భావుకౌ తయోః వక్షోజయోః స్తనయోః స్థితం మణిసరం రత్నమాలాం
చేలాంచలేనవస్త్రాంతేన ॥ ని ॥ చేలంవస్త్రౌ బహుభిద్రౌత్రిష్వత్ష్మమనిం
ద్యయోరిత్యమరః - వ్యధాత్ ఛాదయామాస ॥ ని ॥ అపిధానతిరోధానపి
ధానచ్ఛాదనానిచేత్యమరః . అపిపూర్వాద్ధధాతేర్లుఙ్ . అత్రముఖశశి
స్పర్శపూర్వకాంజనన్యాసేన మణిసరచ్ఛాదనేన సాంధ్య చంద్రికా పగ
మానంతరం బహిస్సర్వ త్రాంధకారే సాంద్రీభూయ దృష్టి ప్రతిరోధకే
జాతే గృహేషు దీపనిర్వాపణేచకృతేకాంతేనాధిష్ఠితం దేశంప్రతి మయా
గూఢమాగమ్యతఇతి స్వైరిణ్యా దూతీంప్రతిసంకేతకాలస్సూచితః . అతఏ
వాత్రసూక్ష్మాలంకారః ॥ సూక్ష్మం పరాశయాభిజ్ఞె తరసాకూతచేష్టితం ,
సంస్కారవిశేష శాలిశబ్దప్రయోగసద్భావాత్సౌ శబ్ద్యాఖ్యోగుణః తదు
క్తం ॥ శబ్దశాస్త్రైకవిజ్ఞేయశ్లాఘ్యసంస్కారశాలితా । శబ్దానాంవిద్యతే
యత్రసౌశబ్ద్యంతత్కథ్యతేఇతి - ఇత్యాప్రయుక్తంచేష్టాకృతంనర్మ ॥ ప్రి
యోపఛందన కృతేకృతం విషయచేష్టితైః । విదగ్ధక్రీడితం నర్మహాసెచ్ఛా
భయుమానభాగితిలక్షణాత్ - ప్రియోపఛందనకృతే నాయకస్య నాయికా
యావామనోనురంజనార్థమిత్యర్థః - కైశిక్యాఖ్యావృత్తిః- తస్యాఃప్ర
థమమంగంనర్మేత్యాహుః - తదుక్తం॥నర్మచనర్మస్ఫంజోనర్మస్ఫోటో

ధనమర్థశ్చ । కైశిక్యశ్చత్వారిప్రోక్తాన్యంగానిచైతానీతి - కైశిక్యాదివృత్తయశ్చత్వారః - తాస్తురసావస్థానసూచకాః - తదుక్తం। కైశిక్యారభటీచైవసాత్వతీభారతీతథా । చతస్రోవృత్తయోజ్ఞేయా రసావస్థానసూచకాఇతి - తత్రకైశికీవృత్తిః శృంగారరసప్రధానా , తథాచోక్తంసాహిత్యచింతామణౌ । శృంగారేకైశికీవృత్తిర్నియతాసముదాహృతేతి - కైశికీవృత్తిలక్షణమపితత్రైవప్రోక్తం ॥ గీతనృత్తవిహారాఢ్యా రమ్యానైపథ్యభూషణా । కామోపచారసంపన్నాకైశికీవృత్తిరిష్యతఇతి . యూనోరానందజనకందర్శనాలింగనాదిరూపంకర్మకామోపచారః - సఏవసంభోగఇత్యుచ్యతే - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ కామోపచారస్సంభోగః కామస్త్రీపుంసయోస్సుఖం । సుఖమానందనం భేదః పరస్పరవిమర్దజః ॥ ఉపచారస్సదానందకారకంకర్మకథ్యతే - నాయికాపరకీయా అభిసరణోద్యుక్తత్వాదభిసారికాచ ॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్మరార్తాసాభిసారికేతిలక్షణాత్ ॥

జిఘ్రత్యాననమిందుకాంతిరధరం బింబప్రభాచుంబతిస్ప్ర
ష్టుంవాంఛతి చారుపద్మముకుళచ్ఛాయావిశేషస్తనౌలక్ష్మీఃకోక
నదస్యఖేలతికరావాలంబ్యకించాదరాదేతస్యాస్సుదృశఃకరో
తిపదయోస్సేవాంప్రవాళద్యుతిః ॥ ౧౬

కాంచిన్నవయౌవనశాలినీంసుందరీం విలోక్యజాతాభిలాషఃకామీనర్మసచివంబ్రూతే ॥ జిఘ్రతీతి ॥ ఇందుకాంతిః ఏతస్యాఃపురోవర్తిన్యాస్సుదృశస్సునయనాయాః - ఇదంపదద్వయంప్రతివాక్యంసంబధ్యతే - ఆననంజిఘ్రతిఆఘ్రాణంకరోతి - ముఖముపైతీత్యర్థః - ఇహసర్వత్రఅచేతనేచేతనధర్మముపపద్యతే - ఘ్రాధాతోః పాఘ్రేత్యాదినా జిఘ్రాదేశః - బింబప్రభాబింబఫలశ్రీః - అధరంచుంబతి - ప్రాప్నోతీత్యర్థః - యథాలోకే మాత్రాదిః బంధుజనః ప్రేమవశాన్ముఖాఘ్రాణ మధరచుంబనంచ కరోతితద్వదితిధ్వనిః - తథా చారుపద్మముకుళయోః ఛాయావిశేషఃకాంతివిశేషః ॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపేకాంతౌ ప్రతిబింబార్కజాయయోరితి విశ్వః - స్తనౌస్ప్రష్టుంవాంఛతి - స్తనాశ్రయణం కర్తుముపక్రమత ఇత్యర్థః - యథాకశ్చిత్కామీ స్తనస్పర్శంకర్తుమిచ్ఛతితద్వదితిధ్వనిః - స్ప్ర

ష్టుంవాంఛతీతి స్తనస్థౌల్యస్య భావిత్వ ప్రకటనద్వారా యౌవన ప్రాదు
ర్భావస్యాభిసవత్వంవ్యజ్యతే - తథాకోకనదస్యరక్తపద్మస్య ॥ ని ॥ భవే
త్కోకనదంరక్తపద్మే కోత్పలేపిచేతి నానార్థరత్నమాలాయాం - లక్ష్మీః
శోభా ॥ ని ॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీ శ్శ్రీరివకథ్యతే - కరౌహస్తౌ ఆలం
బ్యాఖేలతిక్రీడతి - హస్తౌప్రాప్య విజృంభత ఇత్యర్థః - యథాక్రీడనపరా
కాచిత్సఖీ హస్తావాలంబ్య భ్రమణాదిరూప ఖేలనంకరోతితద్వదితిధ్వనిః -
కించప్రవాళద్యుతిః నవపల్లవకాంతిః ॥ ని ॥ వీణాదండేప్రవాళో స్త్రీ విద్రు
మేనవపల్లవఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం - ఆదరాత్పదయో స్సేవాంక
రోతి - చరణౌభజతీత్యర్థః - యథాకాచిత్పరిచారికా స్వామిన్యాశ్చరణ
సేవాంకరోతి తద్వదితిధ్వనిః - అత్రచంద్రాద్యుపమాన ధర్మాణాం వద
నాద్యుపమేయసంబంధా సంభవాత్తత్సదృశ కాంతిరిత్యాది సాదృశ్యాక్షే
పాదసంభవద్వస్తు సంబంధ నిబంధనాపదార్థావృత్తిర్నిదర్శనా ॥ సంభవ
తోఽసంభవత స్సంబంధాద్యత్రవస్తునోరుభయోః । బింబప్రతిబింబాకృతి
రుచ్యతఏపానిదర్శనాప్రోక్తేతి లక్షణాత్ - తథాముఖాదీనామాఘ్రాణా
దియోగ్యత్వేన జిఘ్రతీత్యాది వాచ్యార్థ లక్ష్యార్థయో రభేదాధ్యవసా
యమాశ్రిత్య ముఖ్యార్థ పురస్కారేణ వాక్యార్థ రూప విశేషణానాం
ప్రస్తుతా ప్రస్తుత సాధారణత్వ లాభాత్కాంత్యాదిశబ్దస్త్రీత్వ బలాద్వి
శేషశబ్ద పుంస్త్వబలాచ్చ అప్రస్తుత బాంధవస్త్రీ వ్యవహారప్రతీతేస్సమా
సోక్తిః తదుక్తం ॥ విశేషణానాం తౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం ।అ ప్ర
స్తుతస్యగమ్యత్వంసాసమాసోక్తిరిష్యతేఇతి - సాచప్రాగుక్తనిదర్శనాలం
కారేణ జిఘ్రతీత్యా దౌవాచ్య లక్ష్యయోర్భేదే ప్యభేదకల్పన రూపయాఅ
తిశయోక్త్యా నిర్వాహం గమితేతి త్రయాణా మలంకారాణామంగాంగి భా
వేనసంకరః ॥ భేదేనావస్థితిర్యేషాంసాసంసృష్టిరుదాహృతా । క్షీరనీరవ
దేతేషాం సంభేదస్సంకరస్త్రిధేతి లక్షణాత్ - అంగాంగిభావేనసంశయా
స్పదత్వేన ఏకవాచకానుప్రవేశేనచ సంకరస్త్రిధేతి త్రిధాశబ్దార్థః -
ముఖాఘ్రాణాదీనాం చేతనధర్మాణామచేతనేషు సమారోపా త్సమాధి
ర్నామగుణః ॥ సమాధిరన్య ధర్మస్య యదన్యత్రాధిరోపణమితి లక్షణా

త్ - నాయికాపరకీయాముగ్ధాచ ॥ ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమ న్మథేతిలక్షణాత్ - అయోగవిప్రలంభశ్శృంగారః - తస్యనాయికాదిరూప యౌవనాది ప్రశంసనేనయూన స్తద్దర్శనాన్నాయి కావిషయాస్పృహాలక్ష ణరత్యాస్థాయిభావరూపేణాంకురితత్వమాత్రం వ్యజ్యతఇతి రససత్త్వానా మప్రథమారసోక్తిః - రసోక్తిభేదాశ్చమత్కారచంద్రికాయాం ప్రతిపా దితాః ॥ సత్త్వాస్ఫురత్త్వాసంబోధ నిష్పత్తిః పుష్టిసంకరా । హ్రాసాభాసౌశ మశ్చైవంనిరుక్తాహిరసోక్తయఇతి-రససత్త్వాలక్షణం తత్రైవోక్తం ॥ ని జాశ్రయేసమున్మేషే విభావగుణసంపదా । రసస్య సత్త్వారత్యాది స్థాయి భావాకృతిశ్చ సేతి - విభావగుణసంపత్త్యారసస్య నాయికాది రూపేస్వా శ్రయేయదున్మేష మాత్రం సాసత్త్వైవరససత్త్వా కేవలరత్యాది స్థాయిభా వస్స్వాదుతామానీతశ్చేద్రసఇత్యుచ్యతే - తథాచోక్తంశృంగారతిలకే ॥ వి భావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః । ఆనీయమాన స్స్వాదుత్వం స్థాయిభావోరసస్స్మృతఇతి - తత్రరసోత్పత్తికారణంవిభావఇత్యుచ్యతే - త దుక్తం ॥ విభావఃకథ్యతేతత్రరసోత్పాదనకారణం । ఆలంబనోద్దీపనాత్మా సద్విధాపరికీర్తితఇతి - తత్రాలంబనవిభావో నాయికాదిః - తథాచోక్తం సాహిత్యచింతామణౌ ॥ ఆలంబనంతురత్యాదిర్విషయోనాయికాదికఇతి - ఉద్దీపనవిభావస్తు ఆలంబనగుణాదిరూపేణచతుర్విధః , తదుక్తంశృంగారతి లకే ॥ ఆలంబనగుణశ్చైవతచ్చేష్టాతదలంకృతిః । తటస్థాచేతి విజ్ఞేయాశ్చ తుర్ధోద్దీపనక్రమాః ॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిఃప్రకీర్తితః । తచ్చే ష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతాః ॥ నూపురాంగదహారాదితద లంకరణంమతం । మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితాః - ఏవం కార్యభూతేన యేనరత్యాదిరనుభావ్యతే జ్ఞాప్యతేసోనుభావః - [illegible]ఆంగి కాదిభావేనత్రివిధః - తదుక్తం సాహిత్యచింతామణౌ ॥ అనుభావోథవే త్యోయం భావోయేనానుభావ్యతే । ఆంగికోవాచికశ్చాపిసాత్త్వికశ్చేత్యపి త్రిధేతి - ఆంగికాఃకటాక్షవిక్షేపాదయః - వాచికాఃగీతనర్మోక్తిగుణకీర్త నాదయః - సాత్త్వికాస్తంభాదయః - తేచఅష్టౌ ॥ స్తంభప్రళయరోమాం చాస్స్వేదోవైవర్ణ్యవేపథూ । అశ్రువైస్వర్య మిత్యష్టౌసాత్త్వికాః పరికీ

త్రితాః - రససహకారిణోనిర్వేదాదయోభావావ్యభిచారిణఇత్యుచ్యంతే - తే చత్రయస్త్రింశత్ - తథాచాహుః ॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూయామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవదైన్యంచచింతామోహః స్మృతిర్ధృతిః ॥ వ్రీడాచపలతాహర్షోవేగశ్చజడతాతథా । గర్వోవిషాదఔత్సుక్యంనిద్రాపస్మారఏవచ ॥ సుప్తిర్విబోధోహమర్షశ్చ అవహిత్థాతథోగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాదస్తథామరణమేవచ ॥ త్రాసశ్చైవవితర్కశ్చ విజ్ఞేయావ్యభిచారిణః । త్రయస్త్రింశదమీభావారసస్యసహకారిణఇతి - ఏతేనిర్వేదాదయః సంచారిణఇతిచవ్యవహ్రియంతే - తథాచోక్తం ॥ విశేషాదాభిముఖ్యేనచరంతి వ్యభిచారిణః । తఏవాన్యత్రసంచారాత్సంచారిణఇతిస్మృతాఇతి - స్థాయిభావస్తు ॥ రతిహాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయంతథా । జుగుప్సావిస్మయశమాః స్థాయిభావాఃప్రకీర్తితాః - నవానాంరసానాం నవప్రసిద్ధాః రసాశ్చ ॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాఃపూర్వైరుదాహృతాఇతి - యథాక్రమంరత్యాదిస్థాయికాః ఏతేషాంలక్షణానితుతత్రతత్రకేషాంచిత్ప్రదర్శయిష్యమాణత్వాద్విస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥ ౧౬

దూతిత్వయాకృతమహోనిఖిలంమదుక్తంనత్వాదృశీపరహిత
ప్రవణాస్తిలోకే।శ్రాంతాసిహంతమృదులాంగిగతామదర్థంసి
ద్ధ్యంతికుత్రసుకృతానివినాశ్రమేణ॥ ౧౭

ప్రణయకలహానిరస్తత్వేన కుపితమాత్మనోవల్లభ మనునేతుంస్వనియోగాద్గతాం రూపవిభ్రమాదిభిస్తంవశీకృత్యస్వహితమేవ సాధయిత్వాప్రత్యాగతాం త్వదుక్తం సర్వంకృతమితి మృషైవభాషమాణాం లక్ష్యమాణరతిశ్రమాం దూతీ మంతర్నిగూఢరోషా విదగ్ధా నాయికా నిందాస్తుతింకుర్వతీప్రాహ ॥ దూతీతి ॥ హేదూతిమదుక్తంనిఖిలం సర్వంకృతం - ఇదంకురుఇదంమాకురు ఇతిమయాయద్యదుక్తంతత్తదేవాచరితమిత్యర్థః అహోఉక్తార్థేలేశోప్యన్యథా నకృతఇతి స్తుతిపక్షేవిస్మయః అన్యదుక్తమన్యత్కృతమితినిందాపక్షేవిస్మయః - త్వాదృశీత్వత్సమానాదూతీపరహిత ప్రవణాపరోపకారరతా లోకేనాస్తి - పరోపకారమేవ

స్ఫుటీకరోతి - శ్రాంతేతి ॥ హే మృదులాంగి కోమలగాత్రి - సౌకుమార్యశా
లిత్వేన కాయక్లేశ మసహమానయా త్వయా పరోపకారార్థం సోఽపి సోఢః
కియత్తే సౌజన్య మితి స్తుతి పక్షే భావః - అన్యత్ర మార్దవశాలిని త్వదంగే
స్ఫుటం లక్ష్యమాణాని రతిశ్రమలక్షణాని సంవరీతు మశక్యానీత్యర్థః - మద
ర్థంగతా శ్రాంతాసి - యాతాయాతాదిభిః శ్రమం ప్రాప్తాసీతి స్తుతి
పక్షే భావః - అన్యత్ర తు మత్కార్యసాధన వ్యాజేన గతాసి సంభోగేన
శ్రమం ప్రాప్తాసీత్యాశయః - హంతేతి విషాదే - విషాదోత్ర స్పృహాభావాత్
ఉక్తార్థ సమర్థనాయార్థాంతరం న్యస్యతి - సుకృతాని పుణ్యాని శ్రమేణ వి
నా కుత్ర సిద్ధ్యంతి - న కుత్రాపీత్యర్థః - అతస్తవ శ్రమమవిచార్య పరహి
తాచరణే ప్రవృత్తిరుచితైవేతి భావః - అత్ర వాచ్యయా స్తుత్యా మదుక్తం త్వ
యా కిమపి న కృతం త్వం న కేవలం స్వార్థపరా పి విశ్వస్య ప్రియం ప్రతిపేషి
తవ త్యైవ మహ్యమేవ ద్రోహం కృతవత్యసి - అశంకనీయాన్యాని మిత్త్రాయ
ముత్కటశ్రమ స్తవ సద్వల్లభోపభోగోపమర్ద ముద్ఘాటయతి - ధిక్త్వాం
విశ్వస్తజన ద్రోహిణీమితి నిందా వ్యజ్యతే - అతఏవ వ్యాజస్తుతి రలంకా
రః ॥ నిందయా వాచ్యయా యత్ర స్తుతిరేవావగమ్యతే । స్తుత్యా వాగమ్య
తే నిందా వ్యాజస్తుతి రసౌ మతేతి లక్షణాత్ - మృదులాంగీతి విశేషస్యసా
భిప్రాయత్వా త్పరికరాలంకారః - సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపో
ర్థాంతరన్యాసః - పరికరస్య వ్యాజస్తుత్యంగత్వాదుభయోస్సంకరః - అ
ర్థాంతర న్యాసస్యతు తాభ్యాం సహ సంసృష్టిః - నాయికా స్వీయా ప్ర
గల్భాచ ॥ ప్రవృద్ధయౌవనా పూర్ణపంచేషు విజితత్రపా । రతౌ ప్రయత్నా తే
స్వైరం ప్రౌఢా ధృష్టోక్తి శాలినీతి లక్షణాత్ - గూఢవిప్రియ కారిత్వా
న్నాయకశ్శఠః - దూతీత్వభిసారికా పరకార్య సాధనవ్యాజేనాభిసరణా
త్ - ఉక్తంచ రతిరహస్యే ॥ దూతీమిషేణ చాన్యస్యా నాయకమేత్య ఆ[illegible]గు
ణరూపభావాన్ వ్యాజేన వేదయంతీ స్వార్థం ఘటయేత్ స్వాభిసారికా
దూతీతి॥ ౧౭

నఖరీభరీతి కబరీభరే స్రజోన చరీకరీతి మృగనాభిచిత్రకం। విజ
రీహరీతి నపురేవ మత్పురో వివరీవరీతి నచ విప్రియం ప్రియః॥౧౮

నాయకః సఖీభిరీర్ష్యామానం గమితాయాం నాయికాయామనా
లపంత్యాం తస్యాస్సఖీమాహ ॥ నేతి ॥ ప్రియా స్రజః మాల్యాః కబరీ కేశపా
శః సైవభరో భారః ॥ ని ॥ భరో విచయభారయోరితి నానార్థరత్నమాలా
యాం - తస్మిన్ కబరీభరే న బరీభరీతి పునః పునః న బిభర్తి - అపరితోషనివృత్తి
పర్యంతం ఘటితాన్యపి వేష్టనాని విఘటయతి - భూయో భూయః స్పృష్ట్వా న
ధారయతీత్యర్థః - తథా మృగనాభిచిత్రకం కస్తూరీతిలకం ॥ ని ॥ మృగనా
భిర్మృగమదః కస్తూరీచ - తమాలపత్రతిలక చిత్రకాణి విశేషకమితిచామ
రః - న చరీకరీతి పునః పునర్న కరోతి - స్నానాతిరిక్తప్రమార్జనపూర్వకం
న విరచయతీత్యర్థః - పురేవ ప్రాగివ మత్పురో మమాగ్రతః - పూరణగు
ణేతిసూత్రే పూర్వోత్తరసాహచర్యేణ కృదవ్యయస్యైవ గ్రహణమిత్య
భ్యుపగమాదిహ న షష్ఠీ సమాసప్రతిషేధః - తథాచ ప్రయోగః ॥ వాపీకా
పిస్ఫురతి గగనేతత్తేసూక్ష్మపద్యేతి - న విజరీహరీతి సహచరీభిస్సహ పు
నః పునః న క్రీడతి - విప్రియం న వివరీవరీతి భృశం న వివృణోతి చ ప తాదృశం
కోపనిమిత్తం కిమప్రియం మయాచరితమిత్యుక్తా సతీ ప్రతివచనమపి న ప్ర
యచ్ఛతీత్యర్థః - కిం నిమిత్తం త్వమజ్ఞాయత తే చేద్వక్తవ్యమిత్యాశయః -
క్రమాదిహ డుభృఞ్ భరణే డుకృఞ్ కరణే హృఞ్ హరణే వృఞ్ వరణే ఇత్యే
తేభ్యశ్చతుర్భ్యో ధాతోరీకాచ ఇత్యాదినా యథాసంభవం పౌనఃపున్యే
భృశార్థే వా యఙ్ తస్య యఙోఽచి చేతి లుక్ ప్రత్యయలక్షణేన సన్యఙోరి
తి ద్విత్వం - ఋతశ్చేత్యభ్యాసస్య రీగాగమః - చర్కరీతం చేతి యఙ్లుగన్తస్యాది
ప్రభృతిషు పరిగణితత్వాచ్ఛపో లుక్ - ఞో వేతి పాక్షిక ఈడాగమః - అత్ర ఏక
స్యాప్రియేతి కర్తురనేక క్రియాన్వయాత్కారకదీపకాలంకారః - స్వభావోక్తి
వృత్త్యనుప్రాసౌ స్ఫుటావేవ - యఙ్లుగన్తప్రయోగాత్సౌశబ్ద్యాఖ్యో గుణః -
ఈర్ష్యామానవిప్రలంభశ్శృంగారః - ఈర్ష్యామానలక్షణం సాహిత్యచింతా
మణౌ ॥ ఈర్ష్యామానస్స యః కోపః ప్రియే జ్ఞాతాన్యసంగమే । ఆభాషణముపాలం
భో భర్త్సనం తాడనం తథా ॥ వైముఖ్యమశ్రుచామర్ష ఇత్యాద్యైర్వ్యస్తోసుభా
వ్యతే । తద్ధ్యానం శ్రవణాద్దృష్టేరనుమానాత్త్రిధా భవేత్ ॥ శ్రవణం దూతికాది
భ్యో దృష్టిస్సాక్షాద్విలోకనం । అనుమా స్వప్న భోగాంకగోత్ర ప్రస్ఖలనాదిభిః

తి - అత్రస్వాప్నోనామనిద్రాయాముద్భూతోఽన్యనాయికా గోచరస్సల్లాపః - నాయికాఖండితా ॥ జ్ఞాతేఽన్యాసంగవికృతేఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి ॥ నిశ్వాసకంపభేదాద్వైధ్యః ఖండితేత్యభిధీయతే - సాచమధ్యాధీరాచ ॥ మధ్యాధీరాప్రియంమానేనపశ్యతినభాషతఇతి - మధ్యాలక్షణంతు ॥ సంలక్ష్యయౌవనామధ్యాతుల్యలజ్జామనోభవా । ప్రియప్రోత్సాహితాధత్తేకేళీవిస్రంభకౌశలమితి - ధీరత్వాదినావాంతరభేదశాలిత్వంమానిన్యోరేవమధ్యాప్రగల్భయోః - తదుక్తంసాహిత్యచింతామణౌ ॥ మధ్యాప్రగల్భయోర్మానవిధాత్త్రైవిధ్యమిష్యతే । ధీరాత్వధీరాచపునర్ధీరాధీరేతిచక్రమాత్ - నాయకస్తుమానినిదానస్యసఖీవచనస్యాసత్యత్వేధృష్టః - అసత్యత్వేనిరపరాధత్వాదనుకూలఏవ - మంజుభాషిణీవృత్తం ॥ సజసాజగౌభవతిమంజుభాషిణీతిలక్షణాత్ ॥ ౧౭

గూఢాలింగనగండచుంబనకుచస్పర్శాదిలీలాయితంసర్వం
విస్మృతమేవవిస్తృతవతోబాలేఖలేభ్యోభయాత్ । సల్లాపో
స్త్వధునాసుదుర్ఘటతమస్తత్రాపినాతివ్యథాయత్త్వద్దర్శన
మప్యభూదసులభంతేనైవదూయేభృశం ॥ ౧౮

ఆదౌరూపరేఖావిలాసాదిభిశ్శనైశ్శనైః ప్రలోభ్యక్రమాదాలింగనాదిష్వనుకూల్యానీత్వా కంచిత్కాలం గూఢంరమితాంతతః పరేంగితజ్ఞైఖ ధూర్తేఃషులక్షణాన్యవేత్యస్వైరిణీత్వానుమానపరేషు సత్సుపరిత్యక్తాభిసరణాదిప్రసంగాంకదాచిత్ప్రదర్శనసంభాషణపరాంతేషు సంభాషణమప్యసహమానేషుసత్సుముఖప్రదర్శనమాత్రపరాంతస్యాపిత్తైరంతరాయేక్రియమాణే చిరమనవలోకితాందైవాత్కదాచిద్విజనప్రదేశేదృష్టిపథమాగతాం నాయికాంకామీఖేదాకులఃప్రాహ ॥ గూఢేతి ॥ హేబాలేబాల్యప్రయుక్తాన్మౌగ్ధ్యాదేవతేఇదమనర్థమూలంభయంప్రవృద్ధమితిభావః - విస్తృతవతః-విస్తారంప్రాప్తవతఇతియావత్ - ఖలేభ్యోఽరంధ్రాన్వేషణపరేభ్యోదుర్జనేభ్యోభయాత్ -భీత్రార్థానాంభయహేతురితిఅపాదానత్వాత్త్రేభ్యఇతిపంచమీ - భయశబ్దార్థతౌపంచమీఅస్యహేతోరుత్తరత్రాపిసంబంధః - సర్వంగూఢంఅన్యైరవిదితంస్పృష్టకాదిరూపమాలింగనంతథాగండయోశ్చుంబనంకుచయోస్స్పర్శఃతేషాంద్వంద్వఃతేఆదయోయస్యతత్తథోక్తంలీలాయితంవిలాసఃతద్రూపంచేష్టితమిత్య

ర్థః.లీలావిలాసఇతిధాతోః కణ్డ్వాదిత్వాద్యకిభావే క్తః- కణ్డ్వాదిరాకృతిగణః తథా చదృశ్యతేప్రయోగః ॥ యద్విద్వద్భవ నేషుభోజనృపతే స్త్వత్త్యాగ లీలాయితమి తి॥ యస్యోద్యద్భుజదండచండిమచలత్కోదండలీలాయితమితి - యద్వాగూ ఢేత్యాదిలీలాయితమిత్యేకంపదం - గూఢాలింగనగండచుంబనకుచస్పర్శా ఆద యోయాసాంచేష్టా నాంతాస్తథోక్తాః - తాసాంలీలాయితం విలాసవదాచర ణం - భావపరీక్షార్థంకేనచిన్నిమేణక్రియమాణత్వాద్విలాసాయమానత్వమి త్యర్థః-లీలాశబ్దాదాచారక్యపోతాద్భావేక్తః - నలోకేతినిషేధస్యకృద్యో గలక్షణషష్ఠీవిషయత్వాదిహ శేషషష్ఠ్యాసమాసః - చతురాః కామినః కేనచి ద్వ్యాజేనోపక్రాంతై రాలింగనాదిభిః కామినీపరీక్షాంకుర్వంతీతికామశాస్త్రే ప్రదర్శితం ॥ సుహృదిశిశౌవాజనయతి తామేవోద్దిశ్యచుంబనాశ్లేషం। ఉత్సం గమంగమస్యాబహుస్పృశేద్బాలలాలనవ్యాజాదితి- దర్శితేంగితాయాంసం శ్లేషణంస్పృష్టకాదిరూపం ఆముంజ్యాద్విద్యాత్ ॥ సలలితమంజువిహారై స్సజ్జఘ నంసంస్పృశేదస్యాః। అవతార్యకామపిరుజం వార్తావ్యాజేనతత్ర నీతాయాః॥ ఆలంబ్యపాణిమస్యాశ్శిరసిదృశోస్స్వస్యసపులకందద్యాత్ । అనురాగపేశలం చబ్రూయాదుభయార్థమీదృశంవాక్యం ॥ శమయమమదుఃఖపీడాంకలయని మిత్తంత్వమేవాస్యాః। సుతనుమదనాదరోయంయుక్తః కింత్వద్గుణస్యకిన్నుఫ లం ॥ ఇత్యౌషధాదిపేషణవిధిషువ్యాపారయోదేనాం। సనఖస్పర్శంకుర్యాద్దానా దానంచపూగకుసుమాదేః ॥ కరజరదనపదలాంఛితమస్యైవ్యపర్ణాదికందద్యాత్। అథసన్నిధాయరహసి ప్రౌఢాశ్లేషాదిసుఖరసంవింద్యాదితి - స్పృష్టకాదిలక్ష ణమపితత్రైవోక్తం ॥ యద్యోషితస్సమ్ముఖమాగతాయా అన్యాపదేశాద్వ్ర జతోనరస్య। గాత్రేణగాత్రం ఘటతేరతజ్జ్ఞా ఆలింగనంస్పృష్టకమేతదాహుః॥ యద్గృహ్ణతీకించ నవంచితాక్షం స్థితోవివిక్తంపురుషంస్తనాభ్యాంపనితంబినీవి ధ్యతితాంచగాఢంగృహ్ణాత్యసావిద్ధకముచ్యతేతత్ ॥యత్రోత్సవాదౌతిమిరేఘనే వాయదిచ్ఛలోస్యాశ్చిరమంగసంగం । తత్స్పృష్టకంతత్పునరేవకుడ్యేనిపీడనా త్పీడనసంజ్ఞకంస్యాత్ ॥ భావప్రబోధాఖ్యాసుజాతరత్యోశ్చతుర్విధోక్తాపరిరం భలీలేతి - విస్మృతమేవ - తద్వార్తామపివిహాయబహుకాలోగతఇత్యర్థః -చి రోజ్ఝితేదుర్ఘటేతస్మిన్నైరాశ్యస్యోత్పన్నత్వాదసంస్మరణాభృశంనశోచామి

తిభావః - అధునాసంప్రతిసల్లాపోమిథస్సంభాషణం ॥ ని ॥ సల్లాపోభాషణంమి
థఇత్యమరః - అతిదుర్ఘటఃఅస్తుథవేత్ - ఖలేష్వత్రతత్రగూఢం స్థితేషునిర్భ
య మేకత్ర మేళనస్యాలాభాదితిభావః - తత్రాపిసల్లాపాభావేపి అతివ్యథాఅ
తిదుఃఖంనాస్తి-దుస్సహావిరహతాపవిస్మరణహేతోస్త్వన్ముఖదర్శనమాత్రస్య
కదాచిదపిసద్భావాదితిభావః - కింతుత్వద్దర్శనమపిఅసులభందుర్లభమభూదితి
యత్-భావపరీక్షాకౌతుకేషు ఖలేష్వపశ్యత్స్వేవపశ్యత్సువన్ముఖదర్శనస్య మ
ద్దృష్టిపథేవర్తనస్యత్వ యాప్రాయేణపరిత్యక్తత్వాదితిభావః - తేనైవత్వద్ద
ర్శనస్యదౌర్లభ్యేనైవభృశమత్యంతందూరాయపరితాపంప్రాప్నోమి - దూయఙ్
పరితాపఇతిధాతోః కర్తరిలట్ - చిరపరిచితానామాలింగనాదీనామాత్యంతిక
నివృత్తావపిదర్శనసల్లాపయోస్సంభవతోర్విరహవ్యథాకించిల్లేశవానస్తి-త
తస్సల్లాపేనివృత్తేపిదర్శనమాత్రస్య సంభవాత్కథంచిద్ధైర్యమాలంబ్యస్థితవా
నస్మి - సంప్రతిదర్శనస్యాలాభేసతిప్రతిబంధనాభావాదతిమాత్రంవిజృంభమా
ణేనవిరహతాపేనదుస్సహామార్తిమనుభవామీతినిష్కృష్టార్థః - అత్రాలిం
గనాదిలీలాయితస్య చిరోజ్ఝితత్వేప్రస్తుతేతత్ప్రత్యాయనార్థం తత్కార్య
భూతస్యవిస్మరణస్యోపవర్ణనాదప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః ॥ అప్రస్తుతస్యకథ
నాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే । అప్రస్తుతప్రశంసేయంసారూప్యాదినిబంధనేతి
తిలక్షణాత్ - అదిశబ్దేనకార్యకారణభావాదేస్సంగ్రహః - తథాచోక్తమ్ ॥ కా
ర్యేనిమిత్తేసామాన్యేవిశేషేప్రస్తుతేసతి । తదన్యస్యవచస్తుల్యేతుల్యస్యేతిపం
చధా - సాచవిస్మరణాసంబంధేపి తత్సంబంధకల్పనరూపయా అతిశయో
క్త్యానుప్రాణితేతి సంకరః - తథా వ్యథాకారణభూతానాం వక్ష్యమాణా
నాంకామోపచారాణాం ఆత్యంతికనివృత్తౌ సత్యామపి వ్యథారూపకార్యో
దయాద్విశేషోక్తిర్నామాలంకారః ॥ కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపుష్క
లకారణఇతి లక్షణాత్ - తద్దర్శనాభావరూపా సమగ్రకారణాదధికపరి
తాపకార్యస్యోత్పత్తివర్ణనా ద్విభావనాభేదః ॥ విభావనాననాపి స్యా
త్కారణంకార్యజన్మచేత్ । హేతూనామసమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిశ్చసా
మతేతి - సాచవిశేషోక్త్యానుగృహీతేత్యు భయోస్సంకరః - అనయోఃప్రా
గుక్తాలంకారస్యచసంసృష్టిః - నాయకమనసోదౌర్బల్యస్యాప్రతీయమానత్వా

దైన్యంనామసంచారీభావః॥ నిరోజస్త్వంతుమనసోదైన్యమిత్యభిధీయతే ।మ
నస్సంతాపదారిద్ర్యచింతౌత్సుక్యాదిభిర్భవేదితి ॥ విరహవిప్రలంభశృంగారః -
నాయికాపరకీయా॥ ౧౯

యాచంద్రస్యకళంకినోజనయతిస్మేరాననేనత్రపాంవా
చామందిరకీరసుందరగిరోయాసర్వదానిందతి।నిశ్వాసేనతిరస్క
రోతి కమలామోదాన్వితాన్వానిలాన్ సాతైరేవరహస్త్వ
యావిరహితాకాంచిద్దశాంనీయతే ౨౦

కస్మింశ్చిద్వాసరేకార్యవ్యాసంగాత్ప్రియవల్లభేవిలంబమానే విరహవేదనామసహమానయానాయికయాప్రేషితాదూతీనాయకమాహ ॥ యేతి ॥ యాస్మేరంస్మితయుక్తం యదాననంతేనకళంకినః చంద్రస్యమత్సితలాంఛనయుక్తస్యచంద్రస్యేతి - మందహాసశాలినానిష్కళంకేనముఖేనేతి త్రపాహేతూక్తిః - త్రపాంలజ్జాంనయతి - సకళంకచంద్రమతిశయేనాభిభవతీత్యర్థః - యానాయికాత్వయావిరహితావియుక్తాసతీ వాచాగిరామందిరక్రీడార్థంగృహేసంవర్ధితశుకః॥ ని ॥ కీరశుకౌసమావిత్యమరః-మందిరగృహాణం శిక్షాలబ్ధోక్తిచాతుర్యాతిశయశాలిత్వసూచనార్థంసర్వదాసమక్షపఠితేత్వేననిఖిలదూషణవచనశ్రోతృత్వస్యద్యోతనార్థంచ - తస్యసుందరగిరశ్చారువాచఃసర్వదాసర్వస్మిన్ కాలే - అస్యపదస్యపూర్వోత్తరవాక్యయోరపిసంబంధః-నిందతిగర్హతి - తద్వస్తుకటుభాషతఇత్యర్థః-యానిశ్వాసేనకమలానామామోదఃమనోహరపరిమళః॥ ని ॥ విమర్దోత్థేపరిమళోగంధేజనమనోహరే । ఆమోదస్సోతినిర్హారీత్యమరః । తేనాన్వితాన్యుక్తాన్ అనిలాన్ వాయూన్ తిరస్కరోతిపరిభవతి । కమలగంధిభిః కోమలైశ్శిశిరైశ్చనిశ్వాసైర్వ్యక్తాభవతీత్యర్థః - సానాయికాత్వయావిరహితావియుక్తాసతీ తైస్స్వపరిభూతైరేవ చంద్రకేళిశుకకమలవనానిలైః రహః విజనప్రదేశే అన్యత్రనిశ్శంకంబాధితేంప్రవృత్తైస్సంభవాదితిభావః - కాంచిత్ - వక్తుమశక్యామిత్యర్థః- దశాం. మూర్ఛాద్యవస్థామిత్యర్థః - నీయతేప్రాప్తవతీక్రియతే - అత్రప్రథమపాదేకళంకినఇతి నిష్కృష్టహేతూపన్యాసేనఉపమానాచ్చంద్రాదుపమేయస్య నాయికావదనస్యాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకాలంకారః ॥ వ్యతిరేకోవిశేషశ్చేదు

పమానోపమేయయోరితిలక్షణాత్ - ద్వితీయతృతీయయోస్తు ఉపమాలంకారః - నిందతితిరస్కరోతీతిపదద్వయస్యసాదృశ్యప్రతిపాదకత్వాత్ స్పర్ధతేజయతి ద్వేష్టీత్యాదీనామపి సాదృశ్యప్రతిపాదకేషుదండినాఽపరిగణితత్వాత్ త్రపాంజనయతీత్యత్రకంచిత్కళంకితం సాకూతస్మితేనలజ్జాంప్రాపయతీతిధ్వనితివాచానిందతీత్యత్రకంఠతఏవనిందాంకరోతీతి నిశ్వాసేనతిరస్కరోతీత్యత్రహేలయానిందాంకరోతీతి చ ప్రతీయతే - ఇహసర్వత్ర ప్రకృతార్థస్యప్రతీయమానార్థాభేదాధ్యవసాయ మాశ్రిత్య నాయికాయాః ప్రథమాపరాధంస్వయముద్ఘాట్యత ఇత్యభేదాతిశయోక్తిః - తన్మహిమ్నా త్వయావిరహితా సతీ త్వేవదురవస్థాం నీయతఇత్యనేనతయాకృత మపరాధంమనసినిధాయచంద్రాదయస్సర్వే సంభూయ తవఅసాన్నిధ్యవశాదేకాకినీంతాంవైరనిర్యాతనార్థమివ పీడయంతీత్యుత్ప్రేక్షాలంకారోవ్యజ్యతే - తేనచతత్కృతతాడనస్యాతిమాత్రత్వంగమ్యతే - తతఃనాయకాస్వపరిభూతైరేవపరిభూయతేతదుపేక్షణంతు తవానుచితమితిధ్వన్యతే - కించ సర్వదా స్మేరముఖీ మంజుభాషిణీ సుకుమారీ సురభి శిశిర నిశ్వాసశాలినీనాయికా సంప్రతిదురవస్థా మనుభవతీత్యనేనస్మితాదికం సర్వంపరిత్యజ్యసాశ్రుముఖీ దైన్యోక్తిపరాదీర్ఘోష్ణనిశ్వసితాసతీ వర్తతఇతిద్యోత్యతే - రహఇత్యనేనలజ్జయాపరేభ్యఃస్వావస్థా మనావిష్కృత్య అంతరేవతామ్యతీతి గమ్యతే - తతఃసర్వథా శీఘ్రమాగత్య నాయికామిమాం జీవయేతిప్రార్థనా సధ్వన్యతే - చంద్రమందానిలకీరకోకిలాలాపాదివిభావైస్త్రనిశ్వాసాద్యనుభావై రశ్రువైవర్ణ్యాది సాత్త్వికైర్వ్రీడాదైన్యాదిసంచారిభావైశ్చ పరిపోషంగమితోనాయికాశ్రయోవిరహవిప్రలంభశృంగారఃప్రతీయతే- ఏవంవ్యంగ్యసమృద్ధిసద్భావాత్ గాంభీర్యం నామగుణః ॥ధ్వనిమత్త్వంతుగాంభీర్యమితిలక్షణాత్ - నాయకాస్వీయామధ్యావిరహోత్కంఠితాచ ॥ అనేకకార్యవ్యాసంగాద్యస్యానాగచ్ఛతిప్రియః। నామతస్యైవదుఃఖార్తావిరహోత్కంఠితామతా ॥ అస్యాస్తనుత్వంకంపశ్చపాండిమాబాష్పనిర్గమః। నిర్వేదశ్వాసదైన్యాద్యాఅనుభావాభవంత్యమీతిలక్షణాత్ ॥ ౨౦

తన్వీసాయది గాయతిశ్రుతికటుర్వీణాధ్వనిర్జాయతేయ

ద్యావిష్కురుతే స్మితాని మలినైవాలక్ష్యతే చంద్రికా । ఆస్తే మ్లా-
నమివోత్పలం నవమపి స్యాచ్చేత్పురో నేత్రయోస్తస్యాశ్శ్రీ-
రవలోక్యతే యది తటిద్వల్లీ వివర్ణేవ సా ॥ ౨౧

కాంచిద్విలాసినీం విలోక్య జాతాభిలాషః కామీ తదీయగుణాన్ నర్మసచివస్యాగ్రే స్తౌతి॥ తన్వీతి । సా మయా దృష్టా తన్వీ తన్వంగీ గాయతి గానం కరోతి యది వీణాధ్వనిః శ్రోత్రయోః శ్రోత్రయోః కటుః అప్రియః శ్రుతికటుః కర్ణకఠోరః ॥ ని ॥ కటుస్తిక్తరసే క్షారరసే నా తద్వతి త్రిషు । సుగంధామత్సరే కార్యాప్రియతీక్ష్ణేష్వపి త్రిషు ॥ కటుస్త్రీ ప్రకటురోహిణ్యాం దూషణేపి నపుంసకమితి నానార్థరత్నమాలాయాం । జాయతే భవతి । గాయంత్యాః తస్యాః కంఠస్వరే శ్రూయమాణే వీణాధ్వనిః శ్రోత్రాంజహాతీత్యర్థః - వీణాస్వనమప్యతిశేతే తదీయకంఠస్వర ఇతి భావః - సా తన్వీ స్మితాని మందహాసాన్ ఆవిష్కురుతే యది ప్రకటయతి చేత్ చంద్రికాపి మలినైవాలక్ష్యతే - తత్సన్నిధౌ సా మందస్ఫూర్తిస్సతీ దృశ్యత ఇత్యర్థః - వైశద్యేన తతోపి తదీయస్మితశ్రీరుత్కృష్టేతి భావః - ఉత్పలం కువలయం నవం నూతనమపి - అమ్లానమపీతి యావత్ - తస్యాస్తన్వ్యాః నేత్రయోః పురః స్యాచ్చేత్ తదీయనయనద్వంద్వస్య పురోవర్తి భవేద్యది మ్లానమివాస్తే తిష్ఠతి - తథాప్యల్పీభూతశోభత్వేన లక్ష్యత ఇత్యర్థః - తదక్షియుగళం శ్రియా నవోత్పలం నిరాకృత్య వర్తత ఇతి భావః - తస్యాః శ్రీః దేహకాంతిః అవలోక్యతే యది సా వర్ణప్రకర్షశాలిత్వేన ప్రసిద్ధా తటిద్వల్లీ విద్యుల్లతాపి వివర్ణేవ - తద్వర్ణేన యుక్తా న సుభగా న భవతీత్యర్థః - తత్కాంతేర్విద్యుత్కాంతేశ్చ మహదంతరమస్తీతి భావః - అత్ర వీణాధ్వనిపారుష్యాదిరూపాప్రస్తుత కార్యేణ ప్రశంసనీయ నాయికాగానమాధుర్యాతిశయాది రూపప్రస్తుతకారణప్రతీతేరప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః - తల్లక్షణంతూక్తం - సా చ వీణాధ్వని ప్రభృతీనాం శ్రుతికటుత్వాద్యసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానరూపయాతిశయోక్త్యానుప్రాణితేతి ద్వయోస్సంకరః - నాయికా పరకీయా - అయోగవిప్రలంభశృంగారః॥ నాయికారూపేణాలంబనవిభావేన ఆలంబనగుణరూపేణోద్దీపనవిభావేన చ లబ్ధప్రథమోన్మేషా నాయికాశ్రయా రతిర్వ్యజ్యత ఇతి రససత్త్వా నామ ప్రథమా రసో- ౨౧
క్తిః- లక్షణంతూక్తం॥

సత్యం తద్యదవోచథా మమ మహాన్ రాగస్త్వదీయాదితి
త్వం ప్రాప్తోఽసి విభాత ఏవ సదనం మాం ద్రష్టుకామో యతః। రా
గం కించ బిభర్షి నాథ హృదయే కాశ్మీరపత్త్రోదితం నేత్రే జాగ
రజం లలాటఫలకే లాక్షారసాపాదితం॥ ౨౨

అన్యకాంతావేశ్మని రాత్రిం నీత్వా ప్రభాతసమయే సమాయాంతం పరిదృశ్యమానసంభోగచిహ్నం వల్లభం కాచిన్నాయికా స్తుతివ్యాజేన ప్రమోద్ఘాటనం కుర్వతీ ప్రాహ॥ సత్యమితి॥ త్వదీయాత్ త్వత్సంబంధినో మద్విషయాదనురాగాత్ మమ రాగః మత్సంబంధిత్వద్విషయోఽనురాగః మహాన్ అధిక ఇతి యద్వచః అవోచథాః అవాదీః - బ్రూఞ్ ఇత్యాదాత్మనేపదం। ప్రకృతేర్వచిరాదేశః। అస్యతివక్తీత్యాది నాఙ్లేరఙ్। వచ ఉమిత్యుమాగమః। తద్వచస్సత్యం తథ్యం। యతః యస్మాత్కారణాత్ త్వం విభాతే ప్రభాతే ప్రాతరేవ। నను తం కాలమతిక్రమ్య విలంబనాసహిష్ణుత్వాదితి స్తుతిపరో భావః। నిశాం నీత్వైవాగతః న తు ప్రాగ్వ్యం అన్యకాంతాపరతంత్రత్వాదితి నిందాపరో భావః। మాం ద్రష్టుం కామోఽభిలాషో యస్య తథోక్తస్సన్ సదనం గృహం ప్రాప్తోఽసి। మామదృష్ట్వా చిరమన్యత్రైవ స్థాతుం న శక్నోషీతి స్తుతిపరో భావః ప్రతారణపరతయా దర్శనమాత్రం కర్తుమాగతోఽసీతి నిందాపరో భావః త్వదీయరాగస్య మహత్త్వం న కార్యానుమేయం - కింతు ప్రత్యక్షసిద్ధమపీత్యాహ - రాగమితి॥ కించ హే నాథ హృదయే వక్షసి॥ ని॥ హృదయం చిత్తవక్షసోరితి నానార్థరత్నమాలాయాం - కాశ్మీరాఖ్యాద్దేశే భవం కాశ్మీరం కుంకుమం॥ ని॥ అథ కుంకుమం। కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖమిత్యమరః॥ కాశ్మీరం చ గుడం రక్తం తథా కాలేయకం చ తత్। కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖం చారులోహితచందనమితి ప్రతాపమార్తాండః- తస్య పత్త్రాణి తన్మయాః పత్త్రాకారాః రేఖావిశేషాః॥ ని॥ పత్త్రావళిః పత్త్రలతా పత్త్రభంగశ్చ పత్త్రకమిత్యమరశేషే - తేభ్య ఉదితముత్పన్నం - ప్రియాసీకుచకుంభపరిరంభపిశునమితి భావః -రాగం రక్తిమానమనురాగం చ బిభర్షి - తథా నేత్రే చక్షుషి జాగరజం జాగరజాతం - కృత్స్ననిశాయామపి కామోపచారసూచకమితి భావః - రాగం బిభర్షి తథా - లలాటం ఫలకమివేత్యుపమితసమాసః - తస్మిన్ లాక్షారసేన అలక్తకద్రవ్యేణ ఆపాదితం సంపాదితం - దయితాచరణప్రణిపాతజం న సమితి భావః - రా

గంబిభర్తి - ఏవమంతర్బహిశ్చ రాగస్ఫూర్తేః స్ఫుటత్వాదధునా త్వదీయ వచ
స్యనృతత్వశంకానివృత్తిరితిభావః - ఇహ త్వం సత్యవాదీతి స్తుత్యా త్వద్వచనంస
ర్వమనృతమేవ వాఙ్మాత్రేణ మయ్యనురాగో దర్శితః నిశావసానే గృహం ప్రత్యా
గమనేనసంభోగచిహ్నైశ్చ వనితాంతరవిషయ స్తవానురాగః స్ఫుటీక్రియతే
వంచకాగ్రేసర స్త్వం అత స్త్వయి విశ్వాసో న విధేయ ఇతి నిందా వ్యజ్యతే - అత్ర
ప్రథమవాక్యం ప్రతిపాదత్రయవాక్యార్థస్య హేతుత్వాదనేకవాక్యార్థహేతు
కం కావ్యలింగమలంకారః - తచ్చైకస్మిన్నంశే శుద్ధం - అంశాంతరేతు రాగశ
బ్దగతశ్లేష మూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణః - స్తుత్యా నిందా ప్రతీయత ఇతి వ్యాజస్తు
తిశ్చ - సా చోక్తవాక్యలింగసాపేక్షేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః - లక్ష
ణానిత్యుక్తాని - ప్రథమపాదోక్తార్థస్య ప్రపంచేన సమర్థనాద్విస్తరాఖ్యో
గుణః । సమర్థనప్రపంచోక్తిరుక్తస్యార్థస్య విస్తర ఇతి లక్షణాత్ - ఈర్ష్యా
మానవిప్రలంభశృంగారః - నాయికా ఖండితా । నీత్వాన్యత్ర నిశాం ప్రాతరాగ
తే ప్రాణవల్లభే । అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు కుపితా ఖండితా మతేతి లక్షణాత్ -
సా చ మధ్యా ధీరాధీరా చ । ధీరాధీరా తు సోత్ప్రాసవక్రోక్త్యా ప్రియమాగ
సీతి లక్షణాత్ । నాయకో ధృష్టః అపరాధేష్వపి నిర్భీకత్వాత్ । ౨౨

ఏతస్మిన్ సహసా వసంతసమయే ప్రాణేశ దేశాంతరం గం
తుం త్వం యతసే తథాపి న భయం తాపాత్ప్రపద్యేऽధునా । యస్మా
త్త్ర్యకరవస్రావసౌరభముషా సాకం సరోవాయునా చాంద్రీదిత్యు
విజృంభతే రజనిషు స్వచ్ఛామయూఖచ్ఛటా ॥ ౨౩

కాచిన్నాయికా వసంతకాలే దేశాంతరం గంతుం ప్రయత్నవంతం కాం
తం తత్ప్రవాసమంతరంగేణానంగీకుర్వాణాప్యంగీకుర్వాణేవాహ । ఏతస్మిన్నితి
హే ప్రాణేశ మత్ప్రాణేశ్వర త్వయి గతే త్వదధీనాస్తేऽపి నిర్గమిష్యంతీత్యభిప్రా
యగర్భమిదం సంబోధనపదం । ఏతస్మిన్ । వివిధకుసుమావిర్భావమధుకరనిష

ధుంబుకమదకలకలకంఠకూజితాది మదనోద్దీపనసామగ్రీశాలితయా విరహిణీ
నాం సంవర్తకాలవద్వర్తమాన ఇత్యర్థః - వసంతసమయేప్యేవం సహసాఆగత
ర్కితం యథా తథా ॥ ని ॥ అతర్కితంతుసహసేత్యమరః- దేశాంతరమన్యదేశం
మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః - గంతుంయతసేయత్నంకరోషి - తథాపి
ఇత్థమభిమతే చికీర్షితే కిమధునేదానీంతాపాద్విరహతాపాత్ భయంనప్రప
ద్యేన ప్రాప్నోషి సంప్రతి విరహతాపశ్చిరంబాధిష్యత ఇతి నబిభేషీత్యర్థః - కా
లాంతరే తు భయంనప్రాప్నుయా ఇత్యాశయః - ననుకుతోఽధునా తాపభయం
తవనవిద్యతేత్యత్రాహ - యస్మాదితి ॥ యస్మాత్కారణాద్రజనిషు రాత్రిషు
రంజరాగ ఇతి ధాతోరజాణాదేశః - బహులదరాన్నలోపః - కృదాకారప
ర్యన ఇతిపాటి కిన్ ప్రత్యయేరజనీతి జేఘాంతః ప్రసిద్ధః - అత్రఆజ్యాంత
త్వాద్ధ్రస్వాంతత్వం - తథాభోజప్రయోగః ॥ రజనిచరమ భాగే వారసీ
మంతినీనామితి - కైరవాణాంకుముదానాం యత్సారసౌరభ ముత్కృష్ట
సౌరభ్యం ॥ ని ॥ సారోబలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యే క్లీబంవరే త్రిష్విత్యమరః -
తదుష్ణాత్యపహరతీతి తథోక్తః - తేనవికచకుముదామోదభాజేత్యర్థః - స
రోవాయునాసాకంసరస్సంబంధినాసమీరణేనసహ ॥ ని ॥ సాకంసత్రాస
మంసహేత్యమరః వాయోశ్శైత్యంసౌరభహేతుంకుముదవనోపరిప్రసరణం
చగమయితుంసరోగ్రహణం - చాంద్రీచంద్రసంబంధినీ స్వచ్ఛా నీహారనివృ
త్త్యానిర్మలామయూఖానాంకిరణానాంఛటాసంహతిః ॥ ని ॥ రింభోళిస్త్రీతతి
శ్ఛటేత్యభిధానాత్ - దిక్షువిజృంభతేఉత్కటతయాభాసతే - అయత్నసిద్ధై
స్త్యైపచారసామగ్రీశాలినికాలేఽస్మిన్సుతన్నస్తాపప్రకర్షం నోపయాస్యతీ
తస్తస్మాదధునానబిభేమీతిబాహ్యాభిప్రాయః - కాలాంతరేప్రవాసశ్చేత్తాపశ్చి
రంమహతీమార్తిమేవసంపాదయేత్ - నతుక్షిప్రంస్వనివృత్తిహేతుప్రాణవి
రహసహకారివిరహాత్ తస్మాత్తదానీంతాపాద్భేతవ్యం - ఇదానీంచకాని

దవానలయోరివమలయానిలచంద్రాతపయోర్యోగే తాపోత్పాద్యమానః
నపాస్త్యేవప్రాణాన్నిర్గమయ్యాత్యంతికీంనివృత్తిం భజతఇత్యాశువినాశిన
స్తస్మాత్ నభేతవ్యమితిగూఢాభిప్రాయః - అత్రతాపాన్న బిభేమీతిసహేతు
కముపపాదనేనమదభిమతోయాత్రాకాలః గంతుమిచ్ఛసిచేదిదానీమేవగమ్య
తామితివిధిర్వ్యజ్యతే - సచానిష్టతయాఆభాసీభవన్మజ్జీవితమిష్టంచేదధునాన
గమ్యతామితినిషేధమాక్షిపతి । అతోత్రానిష్ట విధ్యాభాస రూపఆక్షేపాలంకా
రః ॥ ఆక్షేపోన్యవిధావ్యక్తేనిషేధేచతిరోహితఇతిలక్షణాత్ । సవిధిరపి ప్రతీ
యమానతయాధ్వనిరూపః । వసంతసమయప్రవస్తుః ప్రాణవల్లభ ప్రయాణస
న్నాహరూపకారణసామగ్రీసద్భావేపి తాపభయరూపకార్యస్య అనుదయాద్వి
శేషోక్తిర్నామాలంకారః ॥ కారణేనవినాకార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా।త
త్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతఇతిలక్షణాత్ । తాపభయానుద
యంప్రత్యుత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వేనోపన్యాసాత్కావ్యలింగం। తచ్చ
విశేషోక్త్యంగమితిద్వయోస్సంకరః । భావిప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః । నా
యికాప్రవత్స్యత్పతికా । ౨3

చక్షుర్జాడ్యమపైతు మానినిముఖం సందర్శయశ్రోత్ర
యోఃపీయూషస్రుతిసౌఖ్యమస్తుమధురాంవాచంప్రియేవ్యాహ
ర। తాపశ్శామ్యతుమేప్రసాదశిశిరాంధృష్టింశనైః పాతయత్య
క్త్వాదీర్ఘమభూతపూర్వమచిరాద్రోషంసఖీదోషజం ౨४

నాయకస్సఖీభిరుత్పాదితేనప్రథీయసామానేనముఖప్రదర్శనమేవా
కుర్వతీంకృచ్ఛ్రేణకించిన్ముఖప్రదర్శనేక్రియమాణేపిమానమాలంబమానాంచిరా
త్తత్యాగేపినిష్ఠురమేవాభాషమాణాం నిష్ఠురభాషణావసానేపి రోషకషాయి
తామేవదృష్టిముపరిష్టాత్పాతయంతీం నాయికాంప్రియోక్తిభిఃప్రసాదయతి॥ చ
క్షురితి। హేమానిని మేమమచక్షుషోర్జాడ్యంజడత్వంస్తబ్ధత్వం । త్వన్ముఖద

ర్శనాలాభజనితచింతాపారవశ్యప్రయుక్తం। రూపగ్రహణాక్షమత్వమిత్యర్థః॥
॥జడ స్తబ్ధెబుద్ధిహీనే గ్రహగ్రస్తేచవాచ్యవదితినానార్థరత్నమాలాయాం। అ
పైతుఅపగచ్ఛతు। ముఖంసందర్శయ। త్వన్ముఖానవలోకనజన్యస్యానయన
కాద్యస్యత్వన్ముఖావలోకనైకపరిహార్యత్వాదితిభావః। హేప్రియే మేశ్రోత్ర
యోఃపీయూషస్రుతిరమృతస్రావః॥ ని॥ పీయూషమమృతంసుధేత్యమరః। తే
నయత్సౌఖ్యంసుఖంతత్। తాదృశమిత్యర్థః। స్వార్థేష్యఞ్। మధురాం
ప్రియాం॥ ని॥ స్వాదుప్రియౌతుమధురావిత్యమరః। వాచంవ్యాహారముదీరయ
మానంపరుషభాషణానివిహాయసరళయావాచాకర్ణయోస్సుఖం జనయేత్య
ర్థః మేతాపః కామజన్యసంతాపః శామ్యతుశాంతిముపయాతు। దీర్ఘంచిరస్థా
యినం పూర్వంభూతో భూతపూర్వః। భూతపూర్వేచరడితినిర్దేశాత్పూర్వశ
బ్దస్యపరనిపాతః। భూతపూర్వోనభవతీత్యభూతపూర్వః। కదాపిప్రాగేవంన
జాతమిత్యర్థః। అత్యుత్కటమితిభావః। సఖీనాందోషాన్మృషావాదరూపాజ్ఞా
తస్తం। నతువిద్యమానమదీయదోషప్రభవమితిభావః। రోషంకోపమచిరాచ్ఛీ
ఘ్రంత్యక్త్వాశిశిరాంశీతలాం॥ ని॥ సుషమశ్శిశిరోజడః తుషారశ్శీతలశ్శీతోహి
మస్సప్తాన్యలింగకాఇత్యమరః। దృష్టింశనైఃపాతయమందంప్రసారయ। మయీ
తిశేషః। సఖీనామనృతోక్తిభిః నిరపరాధేమయ్యేతాదృశోదీర్ఘరోషఃకర్తుం
నోచితః। తస్మాదుగ్రదృష్టిమపహాయ శిశిరయాసౌమ్యదృష్ట్యాతాపంనివర్త
యేత్యర్థః। సర్వత్రప్రార్థనాయాంలోట్। ఇహసర్వత్రపూర్వోత్తరవాక్యార్థ
యోర్హేతుహేతుమద్భావాపన్నత్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః
పీయూషస్రుతిసౌఖ్యమిత్యత్రపీయూషస్రుతిసాధ్య సౌఖ్యస్యవాగ్వ్యాపారసా
ధ్యత్వాయోగాత్ తత్సదృశం సౌఖ్యమితిసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకార
భేదః - దీర్ఘమిత్యాదిరోషవిశేషణత్రయస్యతత్పరిగ్రహేనౌచిత్యాభిప్రాయగ
ర్భత్వాత్పరికరః - ప్రసాదశిశిరామితిదృష్టివిశేషణస్యాపితాపనివర్తకసామర్థ్యా

భిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరః - ఏతేషామన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః - ద్వితీయపరికరస్యోత్తరార్ధగత కావ్యలింగంప్రత్యంగత్వాత్తయోరుభయోస్సంకరః-మానవిప్రలంభశ్శృంగారఃవాక్యైతంసంగేచ్ఛా రూపంనర్మ। నాయికాఖండితా-నాయకస్సఖీవచనస్యసత్యత్వేధృష్టః-అసత్యత్వేనుకూలః-సామాఖ్యఃప్రథమోమానాపనయనోపాయః- సామాద్యుపాయస్వరూపంసాహిత్యచింతామణౌప్రదర్శితం॥సామ్నాభేదేనదానేననత్యుపేక్షారసాంతరైః। మానాపనయనంతాసాముపాయైష్షడ్భిరాచరేత్ । తత్రచాటువచస్సామభేదస్తత్సఖ్యుపార్జనం ।దానంవ్యాజేనభూషాదేఃప్రదానంపదయోర్నతిః। ధైర్యాలంబఉపేక్షాస్యాద్రసోత్పాదోరసాంతరమితి॥ ౨౪

మానమ్లానమనాగపినతంనాలోకతేవల్లభంనిర్యాతే
దయితేనిరంతరమియంబాలాపరంతప్యతే। ఆనీతేరమణేబలాత్ప
రిజనైర్నానంసమాలంబతేధత్తేకంఠగతానసూన్ప్రియతమేని
ర్గంతుకామేపునః॥ ౨౫

ప్రవృద్ధేప్రణయకలహేప్రియేదృష్టే మానం అదృష్టేతాపంచభజమానాంనాయికామాలోక్యమనసిఖిద్యమానాకాచిత్తస్యాస్సఖీతదవస్థామన్యస్యైకథయతి । మానేతి । మానేమ్లానంక్షీణహర్షం మనోయస్యాస్సాతథోక్తాఇయంపురోవర్తినీబాలా - అత్రబాలాశబ్దేనకించిదూనషోడశవర్షాముగ్ధావివక్షితా - నతుతదూనముగ్ధా । తస్యాస్తోకనిష్ఫలమానత్వాదీదృగనల్పసఫలమానశాలినీత్వాయోగాత్ । ముగ్ధాయాస్తోకనిష్ఫలమానశాలినీత్వంసాహిత్యచింతామణౌస్ఫుటీకృతం । ముగ్ధోద్యద్యౌవనామూఢాలజ్జావిజితమన్మథా। సఖీనాంపరతంత్రాచనిష్ఫలస్తోకమానభాగితి । ఆషోడశాబ్దాబాలేతివ్యవహారస్తుకామశాస్త్రేప్రదర్శితః । బాలాసాషోడశాబ్దాత్తదుపరితరుణీత్రింశతోయావదూర్ధ్వంప్రౌఢాస్యాత్పంచపంచాశదవధిపరతోవృద్ధతామేతినారీతి। నతంప్రణ

తం। నత్వాఖ్యాయామాస్వాపనయ స్వోపాయానుష్ఠానతత్పరమిత్యర్థః వల్లభం ప్రియం మనాగీషదపి ॥ ని ॥ కించిన్మనాగల్పకమిత్యమరః । నావలోకయసే న పశ్యసి । అనునయస్యాదావమన్యా శోకహేతుత్వాదిత్యర్థః । దయితే ప్రియే నిర్యాతే నిర్గతే । ఉపేక్షామంతరేణ నేయముపాయాంతరేణ సాధ్యేతి నిశ్చయాదుపేక్ష్యాగతే సతీతి యావత్ - నిర్గతమంతరమవధిర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా । నిరంతరం। సంతతమిత్యర్థః ॥ ని ॥ అంతరంపివరాంతర్ధిభేదేష్వవధిరంధ్రయోః । అవకాశావసరయోస్తాదర్థ్యానర్థయోరపీతి నానార్థరత్నమాలాయాం। పరమత్యంతం తప్యతే అవధీరితోపి స్వయమేవాగత్యానునయతి ప్రియః కిమితి మయోపేక్షితస్తాపపశ్చాత్తాపం భజత ఇత్యర్థః । రమణీకాంతే పరిజనైర్నాయికాసంబంధిభిః। యద్వా సఖీదాస్యాదిభిః । యద్వా పీఠమర్దాదిభిః నాయకస్యైవ నర్మసచివైః। పీఠమర్దాదీనాం స్వరూపం సాహిత్యచింతామణౌ కథితం ॥ తత్సహాయాః పీఠమర్దవిటచేటవిదూషకాః । పీఠమర్దస్సమీపస్థః కార్యాలోచనకోవిదః॥ కామశాస్త్రరహస్యానాముపదేష్టా విటస్స్మృతః ॥ చేటస్సంధాననిపుణో హాస్యకారీ విదూషక ఇతి। బలాదానీతే బలాత్కారేణాగమితే సతి మానమాలంబతే ఆశ్రయతే । వియోగితాప్రకర్షేణ మందవేగతామాపన్నస్యాపి కోపస్య సాపరాధప్రియముఖదర్శనవశాత్ కించిత్పునరుల్లసితత్వాదితి భావః । ప్రియతమే పునః నిర్గంతుం కామోభిలాషో యస్య తస్మిన్ - భాషితాపి న భాషతే। కిమత్ర వృథావస్థానేనేతి సాసూయం నిర్యాతుముద్యుక్తే సతీత్యర్థః । కంఠగతానసూన్ప్రాణాన్ ॥ని॥ పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రాణా ఇత్యమరః। ధత్తే। పునర్వియోగప్రసక్త్యా విజృంభమాణేన దుస్సహతాపేన కంఠగతప్రాణా భవతీత్యర్థః । జీవితసంశయే ప్రసక్తేపి మానం న ముంచత్యహో కియదస్యా మౌగ్ధ్యమితి భావః నాయకనిర్గమసన్నాహమాత్రేణ నాయికాయాః ప్రాణసంకట ప్రసక్త్యుపవర్ణనాదుపేక్షారూపపంచమోపాయప్రయుక్తమానస్యాల్పావశిష్టత్వం వ్యజ్యతే। స్వభావోక్తిః । కర్తృకారకస్య క్రమికానేకక్రియాన్వయిత్వాత్కారకదీపకాలంకారః । లక్షణం తూక్తం ।. మానవిప్ర

లంభశ్శృంగారః నాయికా మధ్యాధీరా కలహాంతరితా చ ॥ కోపాత్కాంతం పరానుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితా । కలహాంతరితా నామ సూరిభిః పరికీర్తితా - నాయకో ధృష్టః ॥ ౨౫

కర్ణారుంతుదమేవ కోకిలరుతం తస్యాశ్శ్రుతే భాషితే చంద్రా
లోకరుచిస్తదాననరుచేః ప్రాగేవ సందర్శనాత్ । చక్షుర్మీలన
మేవ తన్నయనయోరగ్రే మృగీణాం వరం హైమీవల్ల్యపితావ
దేవ లలితా యావన్న సా లక్ష్యతే ॥ ౨౬

నిష్ఠురరూపవిభ్రమాదిశాలినీం కాంచిత్తరుణీం విలోక్య విరహవిధురచిత్తః ప్రాప్తః కామీ నర్మసచివస్యాగ్రే తాం మనస్తారళ్యకారిణీం వర్ణయతి. కర్ణేతి ॥ తస్యాః మయా విలోకితాయాస్సుందర్యాః భాషితే వచసి శ్రుతే సతి కోకిలరుతం కర్ణయోరరుంతుదమేవ అతిపీడాకరమేవ - భవతీతి శేషః - తదుక్తిశ్రవణానంతరం అత్యంతం బాధత ఇత్యర్థః - న తు చ నాగపి ప్రాగిపశ్రుతి సుభగతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యేవకారాభిప్రాయః - ఏతేన కంఠస్వరస్య సర్వాతిశాయి మాధుర్యశాలిత్వం ద్యోత్యతే ॥ ని ॥ అరుంతుదస్తు మర్మస్పృగిత్యమరః - తథా చంద్రాలోకరుచిర్జనానామభిలాషః ॥ ని ॥ రుచిస్తు కిరణే కాంతావభిష్వంగాభిలాషయోరితి హైమః - తదాననరుచేస్తన్ముఖకాంతేస్సందర్శనాత్ప్రాక్పూర్వమేవ - వర్తత ఇతి శేషః - తదాననరుచిసందర్శనానంతరం తు నివర్తతే నిస్సారత్వబుద్ధిముదయతీత్యేవకారాభిప్రాయః - ఏతేన తదాననస్య చంద్రాద్యధికలోకోత్తరసౌందర్యశాలిత్వం ద్యోత్యతే - తథా తన్నయనయోస్తస్యాః నేత్రయోరగ్రే మృగీణాం కురంగాంగనానాం చక్షుర్మీలనం నిజనేత్రాణాం పక్ష్మభిః ప్రచ్ఛాదనమేవ వరం మనాక్ప్రియం - తత్కాలప్రసజ్యమానలాఘవపరిహారేణ ప్రాక్సిద్ధగౌరవపరిత్రాణసంభవాదితి భావః - చక్షూంషి సవ్యాజ్ఞిమీల్య తద్విభ్రమప్రకాశనేతు ప్రాక్సిద్ధగౌరవహానిర్నస్యాత్ - ఉత్కృష్టసన్నిధానమ్యాణామప్యపకర్షస్పైనాధ

మానత్వాదిత్యేవకారాభిప్రాయః-ఏతేనతన్నయనయోర్నిఖిలహరిణాంగనాన
యనదుర్లభవిస్తారతారళ్యాదిగుణసంపన్నత్వంద్యోత్యతే - సాసుందరీయావ
న్నాలక్ష్యతేనదృష్టివిషయీక్రియతేతావదేవహైమీవల్లీహిరణ్మయీలతాపి-కి
ముతాన్యాదితిభావః-లలితామనోరమా- గుణాద్భుతవస్తువనుభవస్యాన్యత్రా
రుచేస్థూలత్వాదిత్యేవకారాభిప్రాయః-ఏతేనకనకప్రభాతిశాయినీతదంగద్యుతి
రితిద్యోత్యతే - అత్రకోకిలరుతకర్ణారుంతుదభావాదిరూపాప్రస్తుతకార్యప్రతి
పాదనేననాయికావాగ్మాధుర్యప్రకర్షాదిరూపప్రస్తుతకారణప్రతీతేరప్రస్తుతప్ర
శంసాభేదః - ఉపమానభూతకోకిలరుతాద్యపేక్షయా నాయికావాగాదిరూపా
ణాముపమేయానామాధిక్యస్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకశ్చ- తౌచకోకిలరుతాదీనాం
కర్ణారుంతుదత్వాద్యసంబంధేపితత్సంబంధకల్పనరూపయాతిశయోక్త్యానుగృ
హీతావితితస్యాస్తయోశ్చాంగాంగిభావేనసంకరః - వ్యతిరేకాప్రస్తుతప్రశం
సయోస్తుఏకమేవవాక్యార్థమాశ్రిత్యసహోత్థానాదేకవాచకానుప్రవేశసంకరః-
అయోగవిప్రలంభశృంగారః-నాయికాపరకీయా॥ ౪౬

ఇతిశ్రీగణేశజనితశేషతాసమాసాదితవిభవేనశ్రీభాస్కరభ
ట్టాచార్యశ్రీరఘునాథమిశ్రసపాధ్యాయినాశ్రీవేంకట
పండితరాయసార్వభౌమేనవిరచితాశృంగార
చంద్రికాఖ్యాపుష్పబాణవిలాసవ్యాఖ్యా
సమాప్తా.

